

Research Paper

Examining environmental protection in the fundamental principles of international law

Mohammad Hossein Katebi¹, Ali Pourghasab Amiri^{*2}, Ahmadreza Behniafar³

1. PhD student of Public International Law, Islamic Azad University, Damghan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Law, Islamic Azad University, Damghan, Iran.
3. Associate Professor, Department of Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Damghan, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 165-190

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *basic principle, international environmental law, hard law source(binding), soft law source(non-binding).*

Abstract

International environmental law is one of the modern international law branches, and it tries to access to goals which keep and protect from life of different species like: plants, wild animals, oceans, seas, air, soil and generally it protects from all of lordship nature. worldwide environment causes growth and improvement of up-to-date kinds of human life, so it is required to keep and protect through status and execute all of the binding and nonbinding rules. In the process of status and improvement the rights of the environment like other branches of law some principles are formed which called as one of the basic principle and basic principles of the international environmental law. These principles not only have important roles in providing international environmental rules but also, they have important roles in procedures, execute and interpretation of environmental contracts and settlement of countries disputes. Also, they are very important in preventing any forces in providing peace and world security about subjects which related to environment. Moreover, with improving the international relationship and with different evolutions, states gradually understand and know the value of some dogmas about basic principles in international environmental law and the United Nations as part of the international community, composes some of the international provision with environment and states encourage to support from provisions which execute and status related to the environment. On the other hand, in regional sphere and world range, these principles are able to firm and comprehensive the environmental provisions and they cause change these rules from soft and commendatory rules (soft law) to hard and binding rules with warranty (hard law). The purpose of this research is considering the place of environmental law principles in hard law and soft law and it recognized by international law elects and confirmed by its several acts. Therefore, in this research we want to consider the basic principles of international that reflect into the international contracts, statements, binding enactments, international organizations, some of the states' processes and some undertaking which based on soft law.

Citation: Katebi, M. H., Pourghasab Amiri, A., & Behniafar, M. (2024). **Examining environmental protection in the fundamental principles of international law.** *Geography(Regional Planning)*, Special Issue, Number 2, 165-190.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2023.387976.4025

* **Corresponding author:** Ali Pourghasab Amiri, **Email:** fgpor444@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

In this article, we will examine the principles of international environmental law, which are reflected in international treaties and binding approvals of international organizations, the practice of governments, and obligations based on soft law.

These principles are general from the point of view that they can potentially be applied to all international communities, during the actions they take or allow, and also in relation to the protection of all aspects of the environment. Among the huge body of international agreements and other documents, general principles can be distinguished that have broad, if not necessarily universal, support. They have been repeatedly confirmed in practice.

For this reason: these principles in international environmental law are directly before reference and are binding, in other words, these principles are among the strict or binding sources.

Of course, the principles are not in the same category and are different in terms of being binding, for example, the principle of rational and reasonable use of land is part of the international mandatory rules and is binding for all governments. While the principle of precaution and the principle of prevention have more contractual origin and are binding only for the surrounding of the contract, and of course the degree of their binding is different.

Finally, it should be said: in the process of compiling and developing international environmental law, like other branches of legal science, some principles have been formed that can only be used in the process of creating international environmental rules. This principle has also been important in the process of implementing and interpreting environmental treaties and resolving disputes between governments in the field of environmental issues. These principles are capable of strengthening and comprehensiveness of environmental regulations and transforming these rules from non-binding and advisory softlaw rules into

binding rules with the guarantee of hardlaw implementation.

Methodology

In addition to the epistemology and analysis of the formation and development of these principles in international environmental law, this article seeks to understand the legal nature of these principles and the obligations arising from them.

It will also explain the position of these principles in hard and soft rules in international environmental law.

I hope that in this research, I have been able to pay a part, even if very small, of my religion towards the environment, this gift of God and this adornment of the property of the earth.

Results and Discussion

In recent years, a new principle called the precautionary principle to guide human activities and prevent damage to the environment and human health emerged in international environmental law. Precaution is necessary for environmental protection, and as a result, it has become one of the most commonly encouraged concepts of international environmental law, however, this principle does not have a clear legal status due to the lack of agreement regarding its exact meaning.

In order to protect the environment, the social approach should be applied by governments according to their capabilities. In cases where there is a risk of serious or irreversible damage to the environment, scientific uncertainty should not be used as an excuse to postpone protective measures that are cost-effective and necessary to prevent environmental degradation.

Conclusion

The important point is that, in the best case, even if all these principles are accepted by the subjects of international law as a strict and consistent rule, their content is very general and the exact content and details of the resulting obligations are not yet known. For example, even if we assume that all governments have agreed on a precise and comprehensive definition and the legal status of the "precautionary principle", they all consider themselves obliged to comply with the fact that "in order to protect the

environment, a precautionary approach is It should be applied by governments according to their capabilities, and in cases where there is a risk of serious or irreversible damage to the environment, scientific uncertainty should not be a reason to postpone protective measures that are cost-effective and necessary to prevent environmental degradation. . Are the examples and content of the obligations arising from this principle clear? The same conditions govern other accepted principles of international environmental law. However, in

recent years, the Hague Court in various cases of the soft principles and obligations of international environmental law and the obligations arising from them, such as the obligation to assess environmental effects in relation to the principles of caution and preventive measures or the principle of information in relation to cooperation and the principle It has identified the non-harmful use of land as binding rules from the perspective of customary law.

References

- International environmental law, judge. [In Persian]
11. Ra'i Dehaghi, Masoud and Abdos, Hossein. (2014). Mechanisms for monitoring the implementation of governments' environmental obligations in international documents, Tehran: Majd. [In Persian]
12. Ramadani Qawamabadi Mohammad Hossein (2010). Reviewing the content of the principle of participation in international environmental law, Law Research Quarterly, 12 (22). [In Persian]
13. Ramezani, Qawamabadi, Mohammad Hossein, A look at the principle of non-productive (sustainable) use of land in international environmental law, Journal of Environmental Sciences, 4 (4). [In Persian]
14. Shabarang, Mohammad. (2003). Charter of the United Nations, Tehran: Daneshvar. [In Persian]
15. Shahbazi Aramesh, Rezaei, Behnam (2019). International environmental law fluctuates between development, energy, technology, satisfaction. [In Persian]
16. Shilton, Donya, and Alexander Case (2008). Environmental Judicial Booklet, translated by Mohsen Abdulahi, Tehran: Center for Judicial Development Studies [In Persian]
17. Subhan Tayyib (2016). Environmental diplomacy and its impact on international interactions and world peace, Tehran. [In Persian]
1. Ansari, Mustafa (2013). International Environmental Law, Tehran: Khorsandi. [In Persian]
2. Alexander Pitraj, Sandow Long(2011). Environmental Law, translated by Habibi, Mohammad Hossein, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
3. Ansarian, Mojtabi (2019). Environmental Law, Tehran: Payam Noor Publications. [In Persian]
4. Begdeli, Mohammad Reza and colleagues. (2016). Opinions and advisory opinions of the International Court of Justice, Allameh Tabatabai University Publications. [In Persian]
5. Debiri, Farhad; Pour Hashemi, Abbas (2009). Reviewing the principles and concepts of international environmental law with a view to sustainable development with environmental science and technology, 11 (3). [In Persian]
6. Lacurcula Sornia and Nicholas Robinson (2010). Fundamentals of International Environmental Law, translated by Hosseini Seyyed Mehdi, Mizan Legal Foundation, Tehran. [In Persian]
7. Masoudi Ali (2014). International environmental law based on the role of the International Court of Justice in its development, Majd. [In Persian]
8. Moradi Hossein (2016). International Environmental Law, Tehran: Mizan.[In Persian]
9. Motaqi, Hassan. (2011). The International Court of Environment in the struggle between ideals and reality, Tabriz: Foruzh. [In Persian]
10. Po Rahashmi, Seyyed Abbas; Arghandeh, spring. (2018).

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

ویژه نامه، شماره ۲، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

بررسی حفاظت از محیط زیست در اصول بنیادین حقوق بین الملل

محمد حسین کاتبی: دانشجوی دکتری حقوق بین الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

علی پورقصاب امیری*: استادیار، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

احمدرضا بهنیاافر: دانشیار، گروه حقوق، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۱۶۵-۱۹۰</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: اصول بنیادین، حقوق بین الملل محیط زیست، منابع حقوق سخت (الزام آور)، منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام آور).</p>	<p>حقوق بین الملل محیط زیست یکی از شاخه های نوین حقوق بین الملل است که درصدد وصول به اهدافی همچون حفاظت و حمایت از زندگی و حیات گونه های مختلف گیاهان و جانوران وحشی، اقیانوس ها، دریاها، هوا، خاک و به طور کلی طبیعت خدادادی است. محیط زیست جهانی به سبب رشد و توسعه روزآمد نحوه زندگی انسانی، نیازمند به حمایت و حفاظت از طریق وضع و اجرای قواعد حقوقی الزام آور و غیرالزام آور است. در فرآیند تدوین و توسعه حقوق محیط زیست همانند سایر شاخه های علم حقوقی برخی اصول شکل گرفته است که از آنها تحت عنوان ارکان اصلی و اصول بنیادین حقوق بین الملل محیط زیست یاد می شود. این اصول نه تنها در روند ایجاد قواعد بین الملل زیست محیطی نقش بسزایی داشته اند بلکه در روند اجرا و تفسیر معاهدات زیست محیطی و حل و فصل اختلافات کشورها به صورت مسالمت آمیز و جلوگیری از توسل به زور برای تامین صلح و امنیت جهانی در زمینه مسائل مرتبط با محیط زیست نیز مهم بوده اند. لذا با توسعه روابط بین المللی و حدوث تحولات گوناگون، دولت ها به تدریج به ارزش برخی باورهای اصول بنیادین حقوق بین الملل محیط زیست پی بردند و سازمان ملل متحد به عنوان تجلی جامعه بین المللی برخی از مقررات بین المللی را با محیط زیست تلفیق داد. دولت ها تشویق شدند مقررات حمایتی را در رابطه با محیط زیست وضع و اجرا کننده هم در حوزه منطقه ای و هم در گستره ی جهانی، این اصول قادرند باعث استحکام و جامعیت مقررات محیط زیست شده و موجب تبدیل این قواعد از قواعد نرم و توصیه ای (Soft law) به قواعد سخت و الزام آور توأم با ضمانت (Hard Law) شوند. از این رو هدف از انجام این پژوهش تبیین بررسی و جایگاه اصول بنیادین حقوق محیط زیست در حقوق سخت (قوام یافته) و حقوق نرم است که از طریق آراء حقوقی بین المللی (مراجع قضایی) مورد شناسایی و مکرر در مقام عمل تایید شده اند. در این پژوهش به بررسی اصول بنیادین حقوق محیط زیست خواهیم پرداخت که در معاهدات بین المللی و اعلامیه ها و مصوبات الزام آور و سازمان های بین المللی و رویه دولت ها و تعهدات مبتنی بر حقوق نرم منعکس شده اند. از میان بدنه عظیم توافقات بین المللی و دیگر اسناد می توان اصول کلی را متمایز نمود که دارای حمایت وسیع، اگر نه لزوما جهانی، هستند و مکرر در مقام عمل تایید شده اند.</p>

استناد: کاتبی، محمد حسین؛ پورقصاب امیری، علی؛ بهنیاافر، احمدرضا (۱۴۰۲). بررسی حفاظت از محیط زیست در اصول بنیادین حقوق بین

الملل. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ویژه نامه، شماره ۲، صص ۱۶۵-۱۹۰.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2023.387976.4025

* Corresponding author: Ali Pourghasab Amiri, Email: fgpor444@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

* نویسنده مسئول: علی پورقصاب امیری پست الکترونیکی: fgpor444@gmail.com

مقدمه

در سطح بین‌المللی و ملی اصولی وجود دارند که در هسته مرکزی نظام‌های حمایت زیست محیطی قرار دارند. آشنایی با این اصول، فرصت شناخت اهداف و کار ویژه‌های ساز و کارهای حقوقی متعددی که بر اساس این اصول ایجاد شده اند را فراهم می‌سازد. اصول حقوقی به ما کمک می‌کنند تا بتوانیم به دلایل ظهور دیدگاه‌های مختلف در راستا حمایت از محیط زیست و چگونگی کارکرد آنها دست یابیم. شناخت این اصول به ما کمک خواهد کرد تا دیدگاه مشخص و روشنی از توسعه و تقویت حق بین‌الملل محیط زیست داشته باشیم. اصول و مفاهیم متضمن زمینه مشترکی در حقوق بین‌الملل محیط زیست بوده هستند، هر دو رشد گذشته حقوق بین‌الملل محیط زیست را منعکس کرده و بر سیر تکاملی آن در آینده اثر گذار خواهند بود.

این اصول می‌توانند نشانگر مشخصه‌های حقوق بین‌الملل محیط زیست و بنیان‌های آنها باشند و به عنوان راهنمای تفسیر هنجارهای قانونی بوده و خالاهای موجود در حقوق موضوعه را پر کنند.

امروزه تقریباً اکثر آزارهای الزام آور زیست محیطی حاوی اصول و مفاهیم بوده یا بدان استناد میکنند و میتوان آنها را به عنوان موتور محرک شکوفایی و تکامل حقوق محیط زیست دانست. (لالکور و کولا سوریا نیکلاس رایبسون مبانی حقوق بین‌الملل محیط زیست. ترجمه سید مهدی حسینی، تهران، ۱۳۹۰ ص ۹۶، ۹۵).

بایستی توجه شود که اصول کلی حقوقی در حقوق بین‌الملل عمومی به کار می‌روند. ارتباط اصول کلی حقوقی با اصول پایه ای محیط زیست این است که برابر نیستند لیکن متناسب یکدیگرند.

لازم به ذکر است اصول تثبیت شده در دو کنفرانس مهم سازمان ملل دارای اهمیت ویژه ای هستند. مورد اول کنفرانس ۱۹۷۲ استکهلم در مورد محیط زیست بشر و مورد بعدی کنفرانس ۱۹۹۲ ریو در مورد محیط زیست و توسعه.

در این دو کنفرانس اعلامیه‌های اصول حقوق منتشر شد که توسط مجمع عمومی سازمان ملل به تصویب رسید. همراه با صدها موافقت‌نامه بین‌المللی که در ارتباط با حفاظت از محیط زیست میباشند، اصول موجود در اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم و اعلامیه ریو ۱۹۹۲ به شکل گسترده ای به عنوان زیر بنای حقوق بین‌الملل محیط زیست در نظر گرفته می‌شوند.

به قول نوریس کامتور «احصاء کامل تمام اصول جدید ایجاد شده با توسعه اخیر حقوق بین‌المللی محیط زیست بسیار دشوار خواهد بود» (رضانی، قوام آبادی، حسینی، محمد ۱۳۸۹، ص ۹۰).

این اصول عموماً از طریق روابط بین‌المللی و به وسیله رویه قضایی بین‌المللی، وارد حقوق بین‌الملل محیط زیست شده اند، و این موضوع سبب شده است که اصول مورد بررسی از حالت نرم، خارج شده و از مسیر مراجع حقوقی بین‌المللی (غالباً) به اصولی مهم و قاعده مند تبدیل شوند. شایان ذکر است بخش اعظم توجه به مسائل محیط زیستی و شناسایی اصول حاکم بر حقوق بین‌الملل محیط زیست مرهون توجه کشورها به راه حل‌های مسالمت آمیز بین‌المللی به جای توسل به زور است که خود وام دار پیمان بریان کلوگ یا پیمان پاریس ۱۹۲۸ و منشور ملل متحد از بند ۳ ماده ۲ منشور است.

در این مقاله به بررسی اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست خواهیم پرداخت که در معاهدات بین‌المللی و مصوبات الزام آور سازمان‌های بین‌المللی، رویه دولت‌ها و تعهدات مبتنی بر حقوق نرم منعکس شده اند.

این اصول از آن منظر عمومیت دارند که به صورت بالقوه بر تمامی جوامع بین‌المللی، در خلال اقداماتی که انجام و یا اجازه میدهند و نیز در رابطه با حفاظت از تمامی ابعاد محیط زیست قابل اعمال هستند. از میان بدنه عظیم توافقات بین‌المللی و دیگر اسناد میتوان اصول کلی را متمایز نمود که دارای حمایت وسیع، اگر نه لزوماً جهانی، هستند. مکرر در مقام عمل تأیید شده اند.

به این خاطر: این اصول در حقوق بین‌الملل محیط زیست مستقیم قبل استناد هستند و لازم الاجرا و به عبارت دیگر این اصول جزء منابع سخت یا الزام آور می‌باشند.

البته اصول از نظر الزام آور بودن در یک طبقه نبوده و متفاوت هستند، به طور مثال اصل استفاده منطقی و معقولانه از سرزمین، جزء قواعد آمره بین‌المللی قرار گرفته و برای همه دولت‌ها الزام آور است. در حالی که اصل احتیاطی و اصل جلوگیری بیشتر منشاء قراردادی داشته و فقط برای اطراف قرارداد الزام آور است و البته درجه الزام آور بودن آنها با هم متفاوت است.

در نهایت باید گفت: در فرآیند تدوین و توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست، همانند سایر شاخه‌های علم حقوق برخی اصول شکل گرفته اند که از آن‌ها می‌توان تنها در روند ایجاد قواعد بین‌المللی زیست محیطی، استفاده کرد. این اصل در روند اجرا و

تفسیر معاهدات زیست محیطی و حل اختلاف دولت‌ها در زمینه مسائل مرتبط با محیط زیست نیز مهم بوده‌اند.^۱ این اصول قادرند باعث استحکام و جامعیت مقررات محیط زیست شده و موجب تبدیل این قواعد از قواعد غیر الزام آور و توصیه ای softlaw به قواعد الزام آور و توأم با ضمانت اجرا hardlaw شوند.

سوالات

سوال اصلی که در این مقاله در پی یافتن پاسخ آن هستیم، این است که با توجه به اهمیت روز افزون مسائل زیست محیطی در عرصه بین المللی جایگاه اصول بنیادین در حقوق بین الملل محیط زیست، قواعد سخت و نرم چیست؟ و آیا این اصول تا به امروز توانسته‌اند که موجب توسعه حقوق بین المللی محیط زیست شوند؟

در کنار این پرسش به سوال های دیگری نیز پاسخ خواهیم گفت، از جمله این که حقوق بین الملل محیط زیست چه اصولی دارد و از چه منابعی ناشی می شود؟

اصول بنیادین و دیوان چگونه می توانند در توسعه حقوق بین الملل ایفای نقش نمایند؟

اصول بنیادین به عنوان یکی از منابع حقوق بین الملل محیط زیست تاکنون نقش موثر و به سزایی در توسعه حقوق بین الملل محیط زیست ایفاء نموده است.

در این مقاله برای اثبات فرضیه از روش تحلیلی پیروی نموده ایم و در این مسیر تلاش ما بر این مبنا استوار بود که تا حد امکان از منابع معتبر و در عین حال به روز استفاده نمائیم. (کتابخانه و تارنمای).

علاوه بر علاقه وافر به موضوعات و مسائل زیست محیطی، اهمیت بسیار زیاد حفاظت از محیط زیست در عرصه های بین المللی و تقریباً فقر پژوهشی در زمینه (موضوع) حقوق بین الملل محیط زیست و به ویژه در بررسی نقش این اصول در توسعه حقوق بین الملل محیط زیست، با استناد به کنوانسیون‌ها و همچنین رفع اختلافات کشورها در زمینه زیست محیطی توسط دیوان به استناد به اصول مذکور ما را بر آن داشت تا در حد توانا انجام پژوهشی نسبتاً دقیق و عمیق در این مسئله، بویژه نقش این اصول را در توسعه حقوق بین الملل محیط زیست، ارزیابی و تبیین نمائیم.

این اصول عبارتند از:

۱- اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین (اصل حاکمیت)

۲- اصل اقدامات پیشگیرانه

۳- اصل همکاری

۴- اصل احتیاط

۵- اصل پرداخت توسط بوده ساز

۶- اصل اطلاع رسانی

۷- مسئولیت مشترک اما متفاوت

۸- اصل مشارکت

مبانی نظری

اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین (اصل حاکمیت)

قواعد حقوق بین الملل محیط زیست در زمینه او مفهوم اساسی که در جهت خلاف یکدیگر قرار دارند، توسعه پیدا کرده است. اینک دولت‌ها دارای حقوق حاکم بر منابع طبیعی خویش هستند و این که دولت‌ها نباید آلودگی زیست محیطی ایجاد نمایند.

این دو مفهوم در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ بدین شکل آمده است:

دولت‌ها به موجب منشور ملل متحد و اصول حقوق بین الملل دارای حقوق حاکمه برای بهره برداری از منابعشان مطابق سیاست‌های زیست محیطی خود می‌باشند و مسئولند ترتیبی دهند تا فعالیت‌های انجام شده در حیطه صلاحیت یا نظارت آنها موجب ورود زیان به محیط زیست دیگر کشورها یا مناطق خارج از حیطه صلاحیت ملی نگردد.

در واقع حاکمیت دولت‌ها به رسمیت شناخته می‌شود به استثنای مواردی که باعث ضرر و زیان به سایر کشورها است. این اصل یکی از اصول پایه ای حقوق بین المللی محیط زیست است. به هر ترتیب تحول و توسعه این اصل به سمت حکمرانی مطلوب رفته و انعکاس دهنده توسعه این اصل در بستر حقوق بین الملل محیط زیست است. (طیبی سبحان-۱۳۹۶ دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات اساسا حق حاکمیت دولت‌ها دو پایه دارد:

- ۱- به رسمیت شناختن حاکمیت دولت‌ها بر استفاده از منابع طبیعی خود
- ۲- آسیب نزدن به سرزمین‌های تحت حاکمیت سایر دولت‌ها یا مناطقی مثل دریای آزاد که تحت حاکمیت دولت‌ها نمی‌باشد نقطه عطف اصل حاکمیت در اصل بیست و یکم بیانیه استکهلم که قبلا بدان اشاره شد است که با اندکی تغییر، در اصل دوم بیانیه ریو ۱۹۹۲ مندرج شده است که مقرر می‌دارد به منظور حفظ و حراست از محیط زیست، کشورها مجازند درآمد‌هایی را کسب کنند و سیاست‌های توسعه ای را اعمال نمایند که هم با ضوابط سازمان ملل و اصول حقوقی پذیرفته شده بین المللی منطبق بوده و هم عادلانه و تحت کنترل باشد، به طوری که موجبات ضرر و زیان به کشورهای دیگر و یا مناطق خارج از مرز آن‌ها را فراهم نسازد.

پس این اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین را پیش بینی نمود.

منشور ملل متحد نیز به این اصل حاکمیت توجه خاص نموده. ماده ۲ این منشور بیان می‌دارد که سازمان ملل متحد بر اساس برابری حاکمیت کلیه اعضا پایه گذاری شده است و در بند ۷ ماده مذکور اذعان می‌دارد که هیچ یک از مقررات مندرج در منشور، سازمان ملل متحد را مجاز نمیداند در اموری که ذاتا جزء صلاحیت داخلی هر کشوری است دخالت کند. البته این اصل استثنائاتی دارد که در مواد ۴۱ و ۴۲ از فصل هفتم منشور پیش بینی شده است و همچنین ماده ۵۱ منشور دفاع مشروع را بیان می‌دارد و آن را در یک حق ذاتی شمرده است. (محمد شبرنگ منشور ملل متحد، تهران- دانشور ۱۳۸۲)

جایگاه اصل حاکمیت در منابع حقوق بین المللی محیط زیست

منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

اصل حاکمیت با مفهوم متفاوت آن در بسیاری از منابع حقوق بین الملل محیط زیست مورد تاکید قرار گرفته است بطور مثال بند ۳ ماده ۲ کنوانسیون رامسر ۱۹۷۱.

در خصوص احترام به اصل حاکمیت دولت‌ها اینگونه بیان می‌دارد «درج یک تالاب در فهرست به حقوق ذاتی حاکمیت طرف متعهدی که تالاب در سرزمین او واقع شده است، لطمه ای وارد نمی‌سازد».

بند ۴ ماده ۲ کنوانسیون وین برای حفاظت از لایه اوزون

۱۹۸۵ مقرر می‌دارد (مقررات این کنوانسیون به هیچ وجه به حق اعضا نسبت به اتخاذ تدابیر داخلی طبق قوانین بین المللی لطمه وارد نمی‌سازد.) و بند ۱۲ ماده ۴ کنوانسیون بازل ۱۹۸۹ نیز تصریح میکند: «هیچ چیز در این کنوانسیون نباید به هیچ وجه حاکمیت ملی دولت‌ها را بر دریای ساحلی آن‌ها طبق قوانین بین المللی و حقوق حاکم و حاکمیت دولت‌ها در منطقه انحصاری اقتصادی و نیز اعمال حقوق آزادی دریانوردی و یا هوانوردی که به موجب حقوق بین المللی پیش بینی شده است لطمه وارد آورد. (دکتر آرامش شهبازی و بهنام رضایی نسب پیشین ص ۱۲۳)».

همچنین در خصوص استفاده معقولانه و منطقی از سرزمین ماده ۲ کنوانسیون هلسنکی ۱۹۹۲ در مورد حفاظت و استفاده از آبراه‌ها و دریاچه‌های بین المللی بر استفاده منطقی و معقولانه دولت‌های عضو از آب‌های فرامرزی تاکید مینماید و یا ماده ۵ کنوانسیون نیویورک ۱۹۹۷ راجع به حقوق و بهره برداری از آبراه‌های بین المللی برای مقاصد غیر کشتیرانی نیز به اصل بهره برداری، استفاده منطقی و معقولانه از منابع اشاره دارد.

به این ترتیب که دولت‌ها نه تنها الزام حقوقی در عدم استفاده زیان آور از منابع مشترک آبی دارند بلکه ملزم هستند تا از منابع آبی خود به گونه ای منطقی و معقولانه بهره برداری نمایند. (پور هاشمی، سید عباس وارغنه بهاره، پیشین)

حاکمیت دولت‌ها اصلی قدیمی است که هنوز مورد قبول جامعه بین المللی است. (موسوی ۱۳۹۱: ۲۵)

این اصل نخستین بار در اختلاف ایالات متحده و کانادا بر سر کارخانه (تریل اسملتر) شناسایی شد و پا به عرض حقوق بین الملل محیط زیست نهاد. بدین ترتیب که فعالیت کارخانه ذوب فلزات در تریل در حاشیه رودخانه کلمبیا که سرچشمه آن در خاک کانادا بود در خاک ایالات متحده ادامه داشت. در نتیجه فعالیت های ناشی از ذوب فلزات و استخراج معدن در سال ۱۹۲۷ به بعد، حجم گسترده ای از سولفور در ایالت واشنگتن منتشر شد که به صورت باران اسیدی بر روی زمین های کشاورزی و محیط انسانی و شهری ایالت امریکایی اثرات مخرب فراوانی بر جای گذاشت.

(موسوی، سید فضل الله، سیر تحولات حقوق بین الملل محیط زیست تهران، نشر میزان ۱۳۸۵، ص ۵۷۲). به دنبال بروز این وقایع و خسارات پیش آمده اختلافات دو کشور بالا گرفت و در همان سال ۱۹۲۸ مسئله پس از مذاکره و با توافق طرفین به کمیسیون مشترک بین المللی با عضویت کارشناسان دو کشور منجر گردید و در ادامه روند آلودگی ها و وارد شدن خسارات جدیدتر به رودخانه بریتیش کلمبیا. در سال ۱۹۳۳ روابط دو کشور بالاترین سطح تنش و تیرگی را پیدا کرد و ایالات متحده دوباره نسبت به آلودگی محیط زیست توسط کارخانه تریل اسملتر در کانادا اعتراض کردند و در طول این اعتراضات و تشنج در روابط کنوانسیون به نام (کنوانسیون انتشارات مواد مرز گذر) تشکیل شد که بر تاسیس و ارجاع اختلاف به دیوان داوری مشترک بر مبنای کنوانسیون فوق توافق نمودند. (عابدینی عبدالله، ملاحظاتی پیرامون نظریه مشورتی کوزوو (۲۰۱۰)، مجله پژوهش حقوق سال نهم، ش ۱۷، ۱۳۸۹)

بنابراین اولین دستاورد حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات زیست محیطی دو کشور در صحنه بین المللی با توافق بر تشکیل دیوان داوری به ظهور و بروز رسید.

و دیوان داوری پس از رسیدگی جامع و رجوع به نظامی حقوقی ایالات متحد بیان داشته است. طبق اصول حقوق بین الملل و همچنین قواعد ایالات متحده، هیچ دولتی حق نخواهد داشت که از سرزمین خود به نحوی استفاده کند یا اجاره استفاده دهد که موجب ورود خسارت توسط... (آن کشور به کشور دیگر می گردد. در نتیجه کانادا بر اساس رای فوق مسئول و به جبران خسارت وارده به ایالت متحده به سبب تخریب محیط زیست آن کشور محکوم شد. و این قضیه از مهمترین منابع الزام آور اصل حاکمیت می باشد.

اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین به عنوان یک قاعده لازم الاجرا و این اصل به خوبی در آراء و احکام داوری و قضایی بین الملل زیست محیطی تکرار شده است.

قضیه کانال کورفو ۱۹۴۹ اختلاف انگلستان و آلبانی که به بروز سه حادثه مرگبار در سال ۱۹۴۶ منجر شد و ریشه آن مین گذاری های متفقین در این کانال در جنگ جهانی دوم و ادعای حاکمیتی آلبانی بود.

(رمضان قوام آبادی، محمد حسین (۱۳۸۶) نگاهی به اصل استفاده غیر زیان بار پایداری از سرزمین در حقوق بین الملل محیط زیست، مجله علوم محیطی تابستان سال ۴ شماره ۴) با به وجود آمدن مناقشه در روابط دو کشور موضوع ابتدا توسط انگلستان به شورای امنیت گزارش شد و شورا توصیه به ارجاع اختلاف به دیوان بین الملل دادگستری نمود و با موافقت بعدی طرفین به دیوان ارجاع شد. (ضیائی، بیگدلی، محمد رضا و همکاران به آراء و نظرات دیوان بین المللی دادگستری، علامه طباطبائی ج ۱، ۱۳۸۷، ص ۲۰)

طبق رای دیوان در این مورد وظیفه هر دولتی است که آگاهانه اجاره ندهد قلمروش برای اعمالی که مغایر حقوق سایر دولت‌ها ست مورد استفاده و بهره برداری قرار گیرد قضیه دریاچه (لانو) بین اسپانیا و فرانسه در سال ۱۹۵۷ دیوان با توجه به اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین رای خود را بیان نمود و نیز دیوان بین المللی دادگستری نیز در رای مشورتی راجع به مشروعیت تهدید و به کارگیری سلاح های هسته ای در سال ۱۹۹۶ و نیز در قضیه کارخانه کاغذ (ارژانتین علیه اروگوئه) به صراحت تأیید کرد که اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین بیانگر اشاره به اصل استفاده منطقی و معقولانه از سرزمین است. (ضیائی، بیگدلی، محمد رضا و همکاران به آراء و نظرات دیوان بین المللی دادگستری، علامه طباطبائی ج ۱، ۱۳۸۷، ص ۱۸) قضیه رگابچیگور و ناگیماروس ۱۹۹۷ (اختلاف اسلوواکی و مجارستان) نقطه عطف اصل حاکمیت است به طوری که دیوان بر اصل استفاده منطقی و معقولانه از منابع تأکید دارد. (ضیائی، بیگدلی، محمد رضا و همکاران پیشین جدم، ص ۴۱۶) بدین ترتیب این اصل تعادلی میان حق دولت‌ها بر

توسعه و تکلیف آن‌ها در پرهیز از ورود و خسارت به محیط زیست در ورای قلمرو ملی آن‌ها ایجاد میکند. (رمضانی قوام آبادی، دکتر محمد حسین پیشین)

روشن پژوهش

این مقاله علاوه بر شناخت شناسی و تحلیل چگونگی شکل‌گیری و توسعه این اصول در حقوق بین‌الملل محیط زیست به دنبال شناخت ماهیت حقوقی این اصول و تعهدات ناشی از آن است.

همچنین به تبیین جایگاه این اصول در قواعد سخت و نرم در حقوق بین‌الملل محیط زیست خواهد پرداخت. امیدوارم در این پژوهش توانسته باشم بخشی، هر چند بسیار کوچک، از دینم را نسبت به محیط زیست، این موهبت خدایی و این زینت و آرایش ملک زمین ادا کنم.

یافته‌های پژوهش

منابع حقوق نرم (منابع غیر الزام آور)

اصل حاکمیت یا استفاده غیر زیان بار از سرزمین در چندین سند بین‌المللی در رابطه با حقوق بین‌المللی محیط زیست تاکید شده است. اصل بیست و یکم اعلامیه استکهلم بیان می‌دارد: که دولت‌ها حق حاکمیت و بهره‌برداری از منابع طبیعی شان را مطابق با سیاست‌های زیست محیطی خود دارا می‌باشند.

همچنین در ادامه آمده که دولت‌ها مسئولیت تضمین یا کنترل فعالیت داخل قلمرو شان را به عهده دارند به نحوی که صدمه‌ای به محیط زیست و سایر کشورها وارد ننمایند.

و یا در اصل دوم بیانیه ریو ۱۹۹۲ بیان می‌دارد: که به منظور حفظ و حراست محیط زیست، کشورها مجازند آن‌گونه درآمدهایی را کسب کنند و سیاست‌های توسعه‌ای را اعمال نمایند که هم با ضوابط سازمان ملل و اصول پذیرفته شده بین‌المللی منطبق بوده و هم عادلانه و تحت کنترل باشد بطوری که موجبات ضرر و زیان کشورهای دیگر و یا مناطق خارج از مرز آنها را فراهم نسازد. نتیجه حاصل از مفهوم قدرت منحصر به فرد دولت‌ها بر قلمرو سرزمین شان این است که هیچ قدرت عمومی دیگر خواه دولت دیگری باشد و خواه سازمان بین‌الدول، حق مداخله در قلمرو و صلاحیت انحصاری وی را ندارند. (کیس، سند، لانگ، ترجمه حبیبی ۱۳۹۰ ج ۱)

قطعنامه موسسه حقوق بین‌الملل سالزبورگ، ۱۹۶۱ راجع به استفاده از آبراه‌های بین‌المللی در مقاصد غیر کشتی‌رانی، بیش از هر چیز بر استفاده بدون ضرر و زیان از سرزمین و اصل استفاده منطقی از آبراه‌های بین‌المللی تاکید دارد و یا قطعنامه موسسه حقوق بین‌الملل راجع به آلودگی دودها و دریاچه‌ها در حقوق بین‌الملل، آتن، ۱۹۷۹ ضمن تأکید بر اصول حقوق سابق، بر اصل ممنوعیت وارد کردن خسارت بر سرزمین دولت دیگر تصریح نموده است و حاصل این قطعنامه طرح قاعده حقوقی جدیدی است که پس از آن همواره مرجع کنوانسیون‌ها و قراردادهای بین‌المللی درباره حفظ حقوق محیط زیست قرار گرفته است و بر اساس این قاعده دولت‌ها در بهره‌برداری از منابع واقع در سرزمین خود، حق اعمال حاکمیت دارند و میتوانند مطابق سیاست‌های زیست محیطی خود به استخراج و بهره‌برداری از منابع بپردازند، مشروط بر اینکه ترتیباتی اتخاذ نمایند که فعالیت‌های آنان با فعالیت صورت گرفته تحت حاکمیت آنان سبب خسارت فرر مرزی بین‌المللی نگردد. درباره تحول مفهوم حاکمیت در حقوق بین‌الملل محیط زیست نگاه کنید. با توجه به موارد فوق‌الاشاره اعلامیه‌ها و اسناد بین‌المللی به صورت تلویحی دولت‌ها را تشویق به انجام اقدامات هماهنگ برای حفاظت از محیط زیست میکنند. (رمضانی قوام آبادی، محمد حسین پیشین ص ۱۲۳)

اصل همکاری دولت‌ها در قبال حفاظت از محیط زیست

اصل همکاری نوعی تعهد بین‌المللی عرفی و یکی از اصول لاینفک منشور ملل متحد می‌باشد و در واقع یکی از ویژگی‌های حقوق بین‌المللی معاصر است. اصل همکاری بر اساس منشور ملل متحد، الزام آور می‌باشد در حقوق بین‌الملل محیط زیست با توجه به ماهیت فرامرزی آن این اصل پررنگ‌تر جلوی مینماید ماده ۷۴ منشور به همکاری بین‌المللی زیست محیطی اشاره شده است. زیرا اساساً محیط زیست مرز نمی‌شناسد و مخاطرات زیست محیطی فرامرزی هستند و به تبع آن حفاظت از محیط زیست

و رویارویی با مخاطرات زیست محیطی، خارج از توان یک یا چند کشور می باشد و نیازمند همکاری جامعه بین الملل در راستای مراقبت، جلوگیری، کاهش، رفع تأثیرات منفی ناشی از تخریب و آلودگی های محیط زیست می باشد. بدون شک اصل همکاری بین المللی برای حفاظت از محیط و رفع آلودگی ها یک اصل جهانی است بویژه در خارج از حوزه ی صلاحیتی آنها. حل برخی از مشکلات و فجایع زیست محیطی از عهده یک کشور به تنهایی خارج است و گاهی مواقع پاسخ ها باید جمعی باشد.

ریشه این اصل در حقوق عرفی و از اصول قدیمی حقوق بین الملل می باشد که از زمان تشکیل جامعه جهانی همکاری بین المللی به عنوان یکی از اصول الزام آور حقوق بین المللی عمومی پا به عرصه گذاشته، به خصوص بعد از جنگ جهانی اول و دوم، دولت ها به یکن نتیجه رسیدند که به جای مخاصمات، اقدام به همکاری بین المللی نمایند.

بر پایه این اصل، دولت ها موظف هستند در همه شرایط و با حسن نیت برای حفاظت از محیط زیست با یکدیگر همکاری نمایند.

همکاری بین المللی در زمینه حمایت زیست محیطی دو ویژگی مهم دارد:

اولاً: این همکاری یک ضرورت عینی و مهم برای مردم جهان محسوب میشود، نه به عنوان یک تقسیم بندی از کار و کوشش، بلکه به عنوان نتیجه اجتناب ناپذیر از زوال روبه افزایش بیوسفر.

ثانیاً: همکاری بین المللی، در حفاظت از محیط زیست شامل جنبه های علمی، تکنولوژیکی اقتصادی و سیاسی میشود، که یک گام در توسعه روابط بین الملل محسوب میشود.

برگزاری دوره های آموزشی، شرکت در کنفرانس های بین الملل و حتی کمک در شرایط اضطراری اصولی است. که از طریق انعقاد موافقت نامه، کنوانسیون ها و پروتکل ها پا به عرصه حقوق بین الملل گذاشته است (پور هاشمی، دکتر سید عباس، ارغنه، دکتر بهاره پیشین ص ۸۲)

جایگاه اصل همکاری در منابع حقوق بین الملل محیط زیست منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

از آنجایی که در زمینه حمایت از محیط زیست، همکاری بین المللی یک اصل ضروری است، این امر سبب میشود اغلب معاهدات زیست محیطی با آن تأکید کنند. اصل همکاری مأخذ الزامات در بسیاری از معاهدات است با وجود این اسنادی چند بر این موضوع صراحت دارند که در بسیاری از کنوانسیون ها و پروتکل های اشاره شده می توان به موارد در ذیل اشاره نمود.

- بند اول ماده ۲ کنوانسیون حفاظت از گونه های مهاجر وحشی بن آمده است که طرف های متعاقد بایستی اقدامات لازم و مقتضی را برای حفاظت این قبیل گونه ها و زیستگاه های آنان به صورت انفرادی و یا همکاری با دیگران بکار برند. بند ۲ همان ماده آمده که دولت ها بایستی تحقیقات مربوط به گونه های مهاجر را ارتقا داده. (پور هاشمی، دکتر سید عباس، ارغنه، دکتر بهاره پیشین، ص ۸۶) تعهد به همکاری در رویه دولت ها به ویژه در ارتباط با فعالیت های خطرناک و در واقع در تمامی توافقنامه های بین المللی دو جانبه و یا منطقه ای و همچنین اسناد جهانی مورد تأثیر قرار گرفته است. و مأخذ تعهدات و الزامات ناشی از این معاهدات است. (علی مسعودی، پیشین)
- ماده ۱۹۷ کنوانسیون حقوق دریاها (unclos, 1982) نیز تأکید دارد که دولت ها به منظور حمایت و حفاظت محیط زیست دریایی بر یک مبنای جهانی و عندالافتضا منطقه ای به طور مستقیم یا ز طریق سازمانهای صلاحیت دار بین المللی برای وضع و تدوین قواعد، معیارها، روش ها و رویه ها توصیه شده بین المللی منطبق بر این کنوانسیون با در نظر گرفتن ویژگی های منطقه، همکاری خواهند کرد و همچنین ماده ۲ کنوانسیون وین برای حفاظت از لایه ازن تحت عنوان تعهدات کلی آمده است و همچنین ماده ۴ این کنوانسیون همکاری در زمینه حقوقی، علمی و فنی را مورد تأکید قرار داده است.
- ماده ۱۰ کنوانسیون بازل درباره کنترل نقل و انتقال از لحاظ زیست محیطی با یکدیگر همکاری کنند و یا بند ۵ ماده ۴ کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد تغییرات آب و هوا (تغییرات اقلیمی) نیویورک تصریح کرده است که کشورها پیشرفته باید تمامی اقدامات لازم برای ترغیب تسهیل و تامین اعتبار، انتقال یا دسترسی به آگاهی ها و فن آوری های کامل و معقول زیست محیطی به سایر اعضا به ویژه کشورهای در حال توسعه برای ارتقاء توان آنها انجام دهند.

آنها همچنین باید از توسعه و ارتقای فن آوری و قابلیت های کشورهای در حال توسعه حمایت نمایند و این ماده همکاری از طریق تبادل اطلاعات علمی و فن آوری را مورد تاکید قرار میدهد.

ماده ۵ کنوانسیون تنوع زیستی، ریودوژانیرو ۱۹۹۲ تحت عنوان همکاری هر یک از کشورهای عضو بایستی برای حفظ و استفاده پایدار از تنوع زیستی همکاری نماید و همچنین ماده ۲۸ همین کنوانسیون تاکید همکاری های فنی و علمی بوده. همچنین ماده ۲۰ کنوانسیون تنوع زیستی تاکید می کند که کشورهای توسعه یافته باید منابع جدیدی و اضافی را فراهم کنند تا کشورهای در حال توسعه بتوانند کل فرایند افزون تر از موارد توافق شده را در ارتباط با انجام اقدامات لازم مطابق تعهدات این کنوانسیون برآورده کنند که این ماده همکاری در ارتباط کمکه های مالی را مطرح میکنند.

تعهد عمومی همکاری از طریق ساز و کارهای طراحی شده به تعهدات مشخص تری تقسیم شده است. پیش نویس ۱۹۷۸ یونیت در اصل هفتم تبادل اطلاعات، اطلاع رسانی، مشورت و دیگر اشکال همکاری در ارتباط با منابع طبیعی مشترک بر پایه اصل حسن نیت و با روح حسن همجواری را لازم میداند. منشور جهانی طبیعت در سال ۱۹۸۲ نیز همکاری را شامل تبادل اطلاعات، مشاوره و تاسیس استانداردهایی برای محصولات و فرایندهای خطرناک برای محیط زیست میداند. در نهایت به نظر میرسد که میتوان تعهد به ایجاد قواعدی برای ارزیابی آثار زیست محیطی، قاعده ارائه اطلاعات ضروری و قواعدی جهت حصول اطمینان از اینکه دولت های همسایه اطلاعات ضروری را دریافت خواهند کرد همچنین تبادل اطلاعات مورد نظر، هم فکری و آگاه سازی را نیز به تعهدات فوق افزوده.

حمایت از اصل حسن هم جواری و همکاری در رویه دولت ها و نیز در احکام صادره از دیوان ها و محاکمه بین المللی منعکس شده است از جمله میتوان قضیه دریچه لانو اشاره کرد.

این اصل همچنین در قضیه کاپچیکو - ناگایما روش موضوع اصلی بود که در آن دیوان بین المللی دادگستری اعلام داشت که اسلوواکی به دلیل (عدم همکاری بر اساس حسن نیت) تعهدات خود را به موجب حقوق بین المللی را نقض کرده است. (دکتر بیدلی، آرا)

از این رو به نظر میرسد اصل همکاری یکی از مهمترین اصول حقوق بین الملل محیط زیست است چرا که اصول و مقررات حقوق بین الملل محیط زیست بدون همکاری میان دولت ها قابل اجرا نخواهد بود.

با این همه اصل همکاری در حقوق بین الملل محیط زیست ریشه عرضی دارد و ذکر آن در معاهدات بین المللی صرفا تاکید بر جنبه عرفی بودن آن دارد.

منابع حقوق نرم (منابع غیر الزام آور)

اصل همکاری در چندین سند بین الملل در رابطه با محیط زیست تاکید شده است از جمله میتوان به اصل ۲۴ بیانیه استکهلم اشاره نمود که بیان می دارد، تمامی کشورها اعم از کوچک و بزرگ باید به موضوعات بین المللی راجع به حفاظت و بهبود محیط زیست با روحیه همکاری بر پایه مساوات عمل نمایند همکاری از طریق انعقاد قرارداد های دو جانبه یا چند جانبه یا از طریق مقتضی دیگر برای کنترل، جلوگیری، کاهش و یا از بین بردن موثر اثرات زیان بار محیط زیستی ناشی از فعالیتهای انجام شده در همه زمینه ها با صرف توجه کافی نسبت به حق حاکمیت و علاقه مندی همه دولت ها ضروری است این اصل یا همان مضمون مجددا در منشور جهان طبیعت مورد تاثیر قرار گرفته است.

بیانیه ریو ۱۹۹۲ راجع به محیط زیست و توسعه نیز مبنای مهمی در اصل همکاری تلقی می شود. اصل ۷ اعلامیه ریو اعلام می کند: که کشور ها باید با روحیه و بینش مشارکت جهانی با یکدیگر همکاری داشته باشد تا هیچ گونه آسیب و آلودگی زیست محیطی حاصل نشود. وحدت زیست محیطی کره زمین مورد حمایت قرار گیرد و ماده ۱۴ و ۱۹ اعلامیه مذکور در اصل ۳۵ بیانیه ژوهانسبورگ ۲۰۰۲ نیز به این موضوع اشاره دارد که ما متعهد به همکاری با یکدیگر هستیم تا با اتحاد برخاسته از تصمیمی مشترک برای نجات سیاره خود، توسعه انسانی ارتقاء بخشیده و به صلح و سعادت جهانی دست یابیم. (سند آینده که میخواهیم).

کنفرانس ریو ۲۰۰۲ به الزام دولت ها برای تحکیم همکاری بین المللی برای شناسایی چالشهای پیش روی توسعه پایدار در جهان به ویژه در کشورهای در حال توسعه و همکاری بین الملل در مسائل مالی، وام، تجارت، انتقال فن آوری، ظرفیت سازی کار آفرینی و .... اشاره دارد.

برخی از قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد تحت عنوان (منابع جدید) به اصل همکاری اشاره دارند از جمله میتوان قطعنامه ۲۹۹۵، قطعنامه ۲۹۹۷، قطعنامه ۳۲۱۹، قطعنامه ۸۷/۳۳ اشاره نمود. همچنین قطعنامه های بسیار دیگری در سالهای ۱۸۹۸، ۱۹۸۷، ۱۹۸۵، ۱۹۸۳، ۱۹۸۲، ۱۹۸۱، ۱۹۸۰، ۱۹۷۹ که همگی در خصوص همکاری بین المللی در خصوص مسائل زیست محیطی می باشند.

لازم به ذکر است که به این لیست میتوان چندین قطعنامه در مورد همکاری بین المللی در راستای استفاده صلح آمیز از فضای ماورای چو اضافه نمود.

اصل اقدامات پیشگیرانه

اصل پیش گیری یا جلوگیری یکی از اصول بنیادین حقوق محیط زیست است چرا که تداوم و بقا جانداران در گرو عمل به این اصل است. (تقی زاده انصاری ۱۳۹۳، ۶۳) این اصل تاکید اتخاذ اقدامات پیشگیرانه به منظور جلوگیری از ورود خسارات بر محیط زیست دارد. این اصل معتقد است که در حوزه محیط زیست همواره پیشگیری بهتر از درمان است. (مشهدی ۱۳۹۱، ۳۱) در حقوق بین الملل محیط زیست یک تعهد اساسی پیش بینی شده که پیشگیری همیشه سهل تر از جبران خسارت است (موثقی ۱۳۹۰، ۱۲۷) اصل جلوگیری در حقوق بین الملل محیط زیست، در واقع به منظور پیشگیری از صدمات و خسارات زیست محیطی، پیش از وقوع آنها بوده و در واقع به عنوان قاعده طلایی حقوق بین الملل محیط زیست می باشد. (شیلتون، کیس، ترجمه عبدالهی ۱۳۸۹، ۷۲) چون غالباً جبران آسیب های وارده به محیط زیست غیر ممکن است این اصل بر دو محور ارزیابی فعالیت های در دست اقدام و کنترل و نظارت وضعیت زیست محیطی اتکا دارد که ناشی از الزام دولت ها به حفظ محیط زیست هستند. بر اساس این اصل دولت ها باید همواره محیط زیست حاکمیتشان را پایش و کنترل نمایند (کیس، سند، لانگ، ترجمه حبیبی ۱۳۹۰ جلد ۱، ۷۹) در حقیقت دلیل اصلی استفاده از این اصل، غیر ممکن بودن ارزیابی و تخمین دقیق خسارات زیست محیطی و به تبع آن برآورد غرامت های مربوطه و همچنین احتمال کم ترمیم خسارات مذکور است. در سال ۱۹۷۲ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، اهمیت داشتن فعالیت هایی در حوزه قضایی ملی با دیدگاه جلوگیری از وقوع آسیب های عهده به محیط زیست مناطق هم جوار را تشخیص داده تصمیم نهایی کنفرانس امنیت و همکاری اروپا در هلسنکی ۱۹۷۵. اشاره به آن داشت که بهترین راه جلوگیری از خسارات وارده به محیط زیست استفاده از روش های پیشگیری می باشد با این توصیف به بررسی روند اصل پیشگیری یا جلوگیری در منابع حقوق بین الملل محیط زیست. از منظر قواعد سخت و نرم می پردازیم.

۴-۱. منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

ماده ۱ کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از طریق تخلیه مواد زائد و دیگر مواد. لندن ۱۹۷۳ تصریح میکند که اعضای متعهد بایستی به صورت فردی و جمعی کنترل موثر همه منابع آلودگی دریا از طریق دفع مواد زائد و سایر موادی که برای سلامت بشر ایجاد خطر میکنند و منابع زیستی و حیات موجودات دریای را مخاطره آمیز مینماید و به امکانات رفاهی دریا آسیب میرسانند و یا بادیگر استفاده های قانونی از دریا تداخل پیدا میکند همه روشهای عملی را بکار ببرند.

ماده ۱ کنوانسیون بین المللی جلوگیری از آلودگی دریاها ناشی از کشتی ها، مارپل بیان می دارد که اعضای متعهد موظفند مفاد کنوانسیون حاضر و ضمائم مربوط به آن را که بدان متعهد می شوند. در راستای جلوگیری از آلودگی محیط زیست دریایی ناشی از تخلیه مواد مضر یا ترکیبات حاوی چنین موادی که ناقص این کنوانسیون می باشد به مرحله اجرا در آورند حاوی چنین موادی که ناقص این کنوانسیون می باشد به مرحله اجرا در آورند.

ماده ۱۰ کنوانسیون کویت ۱۹۷۸ بر همکاری میان دولت ها در خصوص حفاظت از آبزیان در برابر آلودگی اشاره دارد، بنابراین حفظ محیط زیست بدون نظارت و پایش امکان پذیرش نمی باشد.

ماده ۱۱ کنوانسیون مذکور بیان می دارد کشورهای عضو باید برای فعالیت های خود ارزیابی زیست محیطی داشته باشند تا ضرر و زیانی به منطقه نرسد.

ماده ۲۰۴ کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ تصریح میکند که دولت ها ملزم اند که بر محیط زیست ملی خودشان نظارت داشته باشند و تنها محیط زیست تحت حاکمیتشان را پایش کنند و برای محیط زیستی که خارج از مرزهای ملی آن ها واقع شده است.

صلاحیت نظارت و پایش ندارند و این مناطق در حقوق بین‌المللی توسط سازمانهای بین‌المللی که از طرف سازمان ملل متحد یا نهادهای دیگر نهادینه شده اند پیگیری می‌شوند.

ماده ۲۰۶ همین کنوانسیون بیان می‌دارد هر گاه دولت‌ها دلایل منطقی در دست داشته باشند، حاکی از این که فعالیت‌هایی که تحت صلاحیت و نظارت آن‌ها برنامه ریزی شده است موجب آلودگی محیط زیست دریایی شده و یا تغییرات اساسی و زیان‌آوری در آن به وجود آورده باشد، باید تا حدی که ممکن است اثرات بالقوه این فعالیت‌ها بر محیط زیست را ارزیابی کرده و گزارش آن را برای اعضا ارسال کنند و همچنین کلیه مواد کنوانسیون اسپو espo در مورد ارزیابی زیست محیطی می‌باشد که یکی از پایه‌های اصلی جلوگیری است (پورهاشمی، دکتر سید عباس، وارغند دکتر بهاره پیشین ص ۱۰۷)

این اصل همچنین به صورت ضمنی راجع به منابع فرامرزی و در قضیه تریل اسملتر ورای داوری دریاچه لانو پذیرفته شده است.

همچنین دولت نائورو در قضیه برخی زمین‌های فسفات (نائورو علیه استرالیا) چنین ادعا کرده بود که استرالیا تعهد قانونی خویش مبنی بر اداره سرزمین نائورو به گونه‌ای که موجب آسیب غیرقابل بازگشت و یا صدمه جدی به این سرزمین وارد نشود را نقض کرده است.

پیشگیری از آلودگی همچنین مفهومی محوری در پروژه‌های مختلف زیست محیطی او اقدامات مربوط به مقررات گذاری است. (مرادی، حسن ۱۳۹۶، ص ۸۲)

این رویکرد همچنین در معاهدات زیست محیطی بین‌المللی بسیاری تصدیق شده است، معاهداتی که علاوه بر تصدیق اصل فوق درصد جلوگیری از موارد زیر نیز بوده اند:

- انقراض انواع گیاهان و حیوانات (بند ۲ ماده ۱۲ کنوانسیون ۱۹۹۳ لندن راجع به حفظ گیاهان و حیوانات در حالت طبیعی)
- آلودگی دریاها توسط زباله‌های رادیواکتیو (ماده ۲۵ کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای آزاد)
- آلودگی رودخانه‌ها (ماده ۷ کنوانسیون ۱۹۵۸ ماهیگیری در رود دانوب)
- آثار نامطلوب قابل توجه زیست محیطی (مقدمه و بند ۱ ماده ۲ کنوانسیون اسپو مربوط به ارزیابی اثرات زیست محیطی فرامرزی اتحادیه اروپا)
- آسیب به سلامت انسان‌ها و محیط زیست توسط مواد شیمیایی (ماده ۱ کنوانسیون ۱۹۹۸ روتردام) و آلاینده‌های الی پایدار (ماده ۱ کنوانسیون ۲۰۰۱ آلاینده‌های الی پایدار).

سخن آخر، پیشگیری بهتر از درمان است. (مشهدی، دکتر علی، پیشین، ص ۲۲۲)

و جلوگیری از آسیب‌های زیست محیطی به مراتب ارزان‌تر، آسان‌تر و کم‌خطرتر از زمانی است که برای آسیب‌ها چاره‌جویی کنیم. این اصل از اتحادیه اروپا (کنوانسیون اسپو، معاهده ماست ریخت و کنوانسیون بارسلون) شروع شد و در بسیاری از معاهدات به آن اشاره شده است. پس می‌توان گفت که این اصل قراردادی است و با توجه به مواد کنوانسیون، این اصل مورد استفاده قرار می‌گیرد (طیعی، دکتر سبحان. ۱۳۹۳، ص ۱۵۵) دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات بین‌المللی و صلح جهانی. تهران، خرسند ۱۳۹۳). در نهایت دیوان در قضیه بعد، اصل پیشگیری را با توجه به ویژگی غیر قابل جبران تخریب و خسارت وارده بر محیط زیست بین‌المللی، اصلی اجباری قلمداد کرده است.

منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام آور)

اصل ششم بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ بیان می‌دارد: تخلیه مواد سمی و یا مواد دیگر و گرما بر میزان و یا تراکمی که از ظرفیت مجاز محیط زیست بالاتر رود، باید متوقف شود تا اطمینان حاصل شود که صدمه غیرقابل بازگشتی به اکوسیستم وارد نمی‌شود.

همچنین اصل هفتم بیانیه مذکور اعلام می‌دارد که دولت‌ها برای جلوگیری از آلودگی دریاها با موادی که ممکن است برای سلامتی انسان خطرناک باشد و به منابع موجودات زنده دریایی صدمه بزنند و یا امکانات را از بین ببرد و یا در دیگر استفاده‌های قانونی آن مداخله نماید، اقدامات لازم را به عمل خواهند آورد و اصل نوزدهم منشور جهانی طبیعت در ۱۹۸۲ تایید شده است: در همین راستا اصل ۱۱ اعلامیه ریو نیز دولت‌ها را ملزم می‌کند که قوانین موثر زیست محیطی تصویب نمایند. (این اعلامیه

همچنین در اصل ۱۴ از دولت ها می خواهد که از انتقال و یا جابجا نمودن فعالیت ها و یا مواد خطرناک برای محیط زیست جلوگیری کند.

و همچنین قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد در رابطه با اصل جلوگیری نیز حکایت از جایگاه این اصل در حقوق نرم دارد. (طیبی، سبحان، همان، ۱۵۵)

اصل پرداخت توسط آلوده ساز

این اصل در حقوق بین الملل عمومی به عنوان اصل جبران خسارت ناروا شناخته می شود و در حقوق بین الملل محیط زیست به نام اصل «پرداخت توسط آلوده ساز» یا «آلوده کننده، پرداخت کننده است» نیز شناخته می شود. طبق این اصل عامل یک فعالیت که موجب ورود خسارت به محیط زیست شده باید جبران خسارت نماید. این اصل از زمان طرح مسئولیت مدنی افراد در معاهدات بین الملل در خصوص حوادث هسته ای و نفتی که براساس آن افراد در برابر فعالیت هایی که منجر به تخریب محیط زیست می گردد، دارای مسئولیت مدنی می باشند، وارد عرصه حقوق بین الملل محیط زیست گردید، هر چند قبل از آن نیز این موضوع در احکام دیوان های بین المللی مورد استفاده قرار گرفته بود. در عین حال می توان گفت، که این اصل در تقاطع مسیر پیشگیری و جبران قرار دارد.

براساس این اصل، هزینه رفع آلودگی محیط زیست باید از سوی آلوده کننده آن پرداخت شود. این اصل از یک سو حق دیگران در برخورداری از محیط زیست سالم را به رسمیت می شناسد و از سوی دیگر نوعی اقدام پیشگیرانه برای جلوگیری از تخریب محیط زیست به شمار می رود.

بروز مسئولیت یک سری آثاری به دنبال دارد از جمله جبران خسارت و پرداخت غرامت از طریق روش های جبران خسارت است، در نتیجه اصل پرداخت توسط آلوده ساز رابطه عمیقی با اصل حاکمیت دولت ها دارد. این اصل خاستگاهی دیرینه دارد. اصل پرداخت توسط آلوده ساز که در سال ۱۹۷۲ به عنوان یک اصل اقتصادی به تصویب "سازمان همکاری و توسعه اقتصادی" رسید یکی از مهم ترین اصول محیط زیست می باشد زیرا تمامی سیاست های محیط زیستی در کشورهای توسعه یافته مبتنی بر آن است. هدف این اصل تحمیل هزینه های تصمیم های پیشگیری و مقابله با آلودگی بر آلوده کننده می باشد. اصلی که موجب استفاده منطقی از منابع محدود محیط زیست با دوری از هر نوع تغییر شکل در بازرگانی و سرمایه گذاری بین المللی می شود.

جایگاه اصل پرداخت توسط آلوده ساز

منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

ماده ۳ کنوانسیون حفاظت از محیط دریایی در دریای مدیترانه (۱۹۷۶، اصلاح شده در ۱۹۹۵) کنوانسیون لندن (۱۹۹۰) درباره مبارزه با آلودگی هیدروکربورها، ماده ۲ کنوانسیون سالزبورگ درباره حفاظت از آلپ (۱۹۹۱)

ماده ۱۷۴ معاهده ماستریخت درباره اتحادیه اروپا (۱۹۹۲) پروتکل های ۱۹۸۴ و ۱۹۹۲ کنوانسیون بروکسل ۱۹۶۹ را درباره مسئولیت مدنی خسارت ناشی از آلودگی هیدروکربورها ماده ۲ بند ۲ کنوانسیون حفاظت از محیط زیست دریایی در آتلانتیک شمال شرقی (۱۹۹۲)

کنوانسیون مربوط به حفاظت از دریای بالتیک (۱۹۹۲) در ماده ۳ کنوانسیون حفاظت و بهره برداری از آبراهه های فرامرزی و دریاچه های بین المللی (هلسینکی- ۱۹۹۲) در ماده ۲ ماده ۶ کنوانسیون لوگانو شورای اروپا مورخ ۲۱ ژوئن ۱۹۹۳، ماده ۴ کنوانسیون صوفیا (۱۹۹۴) مربوط به همکاری در حفاظت و استفاده پایدار از دانوب

منابع حقوق نرم (منابع الزام آور)

توصیه های شورای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (O.C.D.E)

سالهای ۱۹۷۲ و ۱۹۷۴ می باشد توصیه های شورای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (O.C.D.E)

مورخ ۲۶ مه ۱۹۷۲ و ۱۴ نوامبر ۱۹۷۴ | تصویب، توصیه توسط جامعه اقتصادی اروپا (C.E.E)

در ۷ نوامبر ۱۹۷۴ و ۲۳ مارس ۱۹۷۵ دستورالعمل ۶۳۷۱ جامعه اقتصادی اروپا در سال ۱۹۸۴ درباره "مراقبت و کنترل انتقالات مرزی زباله های خطرناک در قلمرو جامعه اروپا" دستورالعمل ۳۷۴ جامعه اقتصادی اروپا مورخ ۲۵ ژوئیه

۱۹۸۵

رویه قضائی در اصل پرداخت توسط آلوده ساز

قضیه لوتوس (اختلاف فرانسه و ترکیه، ۱۹۲۷)

قضیه تریل اسملتر (اختلاف امریکا و کانادا، ۱۹۴۱)

قضیه کانال کورفو (اختلاف انگلستان و آلبانی، ۱۹۴۹)

قضیه سد گات (اختلاف کانادا و آمریکا، ۱۹۶۹)

قضیه ناگیماروس - گابسیکوو (اختلاف مجارستان و اسلواکی، ۱۹۹۷)

یکی از موارد مهم اختلاف میان یک کشور و یک شرکت فراملیتی در خصوص خسارت های زیست محیطی که منجر به واکنش افکار عمومی در مقام اعتراض به عملکرد خسارت زا شد مربوط به قضیه معروف به "تخلیه نفت جنگل" سال ۲۰۱۱ بود که شرکت "چورون" صاحب وقت شرکت "نگزاکو" توسط دادگاهی در کشور اکوادور مسوول پرداخت غرامت ۹/۵ میلیارد دلار به خاطر تخلیه مواد سمی در دریاچه های محلی از زمان فعالیت آن یعنی ۱۹۶۴ تا ۱۹۹۲ در آمازون شناخته شد.

اصل احتیاط

در سال های اخیر، اصل جدیدی به نام اصل احتیاطی برای هدایت فعالیت های بشر و جلوگیری از صدمه به محیط زیست و سلامت انسان در حقوق بین الملل محیط زیست پدیدار شد. احتیاط برای حفاظت محیط زیست ضروری می است و در نتیجه به یکی از رایج ترین مفاهیم تشویق و ترغیب شده حقوق بین الملل محیط زیست تبدیل شده است با این وجود به این اصل به دلیل عدم توافق در خصوص معنای دقیق آن، دارای وضعیت حقوقی روشنی نیست.

از همین رو به خاطر نگرانی نسبت به سوء استفاده از آن برای اهداف تجاری، تبدیل به یکی از اصول بسیار جنجالی شده است. (لال، کورو کولاسوریا، ترجمه حسینی محمد مهدی پیشین، ص ۱۱۲).

شاید قابل قبول ترین بیان اصل احتیاطی، اصل پانزدهم اعلامیه ۱۹۹۲ ریو راجع به محیط زیست و توسعه باشد یکی از اولین تعاریف جهانی رویکرد احتیاطی است و می توان آنرا (از مهم ترین ابتکارات (کیس، الکساندر پیشین ص ۷۹) این اعلامیه دانست که پذیرش در سطح جهانی را به دنبال داشته است.

به منظور حفاظت از محیط زیست، رویکرد اجتماعی می بایست توسط دولت ها و برحسب توانایی هایشان اعمال شود. در مواردی که خطر صدمات جدی و یا برگشت ناپذیر به محیط زیست دارد، عدم قطعیت علمی نباید مستمسکی برای به تعویق انداختن اقدامات حفاظتی که از نظر هزینه کارآمد بوده و لازمه جلوگیری از تخریب محیط زیست هستند گردد.

تعاریف دیگری نیز در کنفرانس ملل متحد راجع به محیط زیست و توسعه در سال ۱۹۹۲ مورد پذیرش قرار گرفتند. از جمله در کنوانسیون ۱۹۹۲ تنوع زیستی، که در پاراگراف ۹ مقدمه خود بیان می دارد در جایی که تهدیدی مبنی بر کاهش جدی و یا از دست رفتن تنوع زیستی وجود دارد، عدم قطعیت علمی نباید مستمسکی برای به تعویق انداختن اقداماتی برای جلوگیری یا کاهش چنین تهدیدی گردد. (مسعودی علی تهران مجد ۱۳۹۴ ص ۱۳۵)

این اصل برآمده از عدم قطعیت های علمی در زمینه امکان ورود خسارت بر محیط زیست و به دنبال حمایت حداکثری از محیط زیست است. (مشهدی ۱۳۹۱: ۳۰)

در عمل این اصل در زمینه محیط زیست انسانی و یا استفاده از تکنولوژی های جدید در محیط زیست کاربرد بسیاری دارد چرا که محیط زیست یک سیستم پیچیده است که تبعات و اثرات برخی رفتارها بر آن غیرقابل پیش بینی می باشد: (پورهاشمی دکتر سید عباس و طیبی دکتر سبحان، تهران، خرسندی ۱۳۹۶: ۱۵۶)

اصل احتیاطی عموماً در معاهدات مربوط به مدیریت منابع طبیعی به خصوص آن ها که مربوط به ماهی گیری است، کاربرد قابل توجه دارد. اما مواردی وجود دارد که اصل احتیاطی در خصوص آن ها بیشتر مورد توجه قرار می گیرد که عبارتند از: گرمایش جهانی^۱ انقراض گونه ها، موجودات دست ورزی شده ژنتیکی، بیماری های اپیدمیک در سطح جهان نظیر: ایدز، آلاینده های الی

¹ Global warming

پایدار و مسائل هسته ای و حتی بیماری کرونا بنابراین ظهور و توسعه اصل احتیاطی در حقوق بین الملل محیط زیست یکی از مهم ترین نوآوری های این رشته حقوقی است. درباره مفهوم و جایگاه اصل احتیاطی در حقوق بین الملل محیط زیست نگاه کنید به این اصل نیز موید حفاظت از محیط زیست بوده و سنگ بنای فرآیند دیپلماسی محیط زیست است.

عناصر سازنده اصل احتیاطی

الف) بالقوه بودن خسارت (بیم خسارت) یعنی خسارتی که هنوز واقع نشده ولی احتمال وقوع آنها وجود دارد. تهدید به خسارت ب: غیرقابل برگشت یا جدی بودن خسارت: خسارتی نظیر مرگ در زمره خسارت غیربرگشت می باشد. در مورد این خسارت بزرگ بودن مقیاس خسارت و نتایج و پیامدهای بلند مدت آن مطرح نیست. اما خسارت جدی دربرگیرنده خساراتی است که علاوه بر بزرگ بودن و قیاس آن، نتایج و پیامدهای بلند مدتی را نیز برجا می گذارد. (مشهدی دکتر علی، شاه حسینی عطیه مسئولیت بین المللی زیست محیطی اعمال نشده تهران، خرسندی ۱۳۹۶ ص ۴۳)

جایگاه اصل احتیاطی در منابع حقوق بین الملل محیط زیست منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

بند ۳ ماده ۳ کنوانسیون تغییرات آب و هوا مقرر می دارد:

اعضا ملزم شده اند تا اقدامات پیشگیرانه برای پیش بینی جلوگیری و به حداقل رساندن موجبات تغییرات آب و هوا و کاهش آثار سوء را بکار گیرند. در مواردی که احتمال بروز آسیب های جدی و یا برگشت ناپذیر وجود داشته باشد، فقدان عدم قطعیت علمی به عنوان دلیلی برای به تعویق انداختن این گونه اقدامات استفاده نمود. (شهبازی، دکتر آرامش و رضایی نسبت بهنام پیشین ص ۱۳۴)

پروتکل ایمنی زیستی، کار تا هنا ۲۰۰۰، اساسا با تکیه بر اصل احتیاطی شکل گرفته و قوانین خود را براساس آن بنا نهاده است و به تفصیل در موارد متعددی نظیر بند ۸ ماده ۱۱، بند ۵ ماده ۱۶ و ماده ۱۷ به این اصل پرداخته است.

این نکته قابل ذکر است که ماده ۱۷ از مصادیق ارتباط اصل احتیاطی و اصل اطلاع رسانی است مقرر می دارد: که هر عضو چنان چه اطلاع حاصل کند که در حوزه صلاحیت آن رخ داد ناشی از رهاسازی اتفاق افتاده است که احتمال می رود اثرات زیان بار قابل توجهی در پی داشته باشد، باید سایر دول تحت تاثیر را مطلع سازد. و در بند ۳ نیز آمده است که تمامی اطلاعیه ها باید شامل تمامی اطلاعات موجود در مورد اثرات زیان بار احتمالی بر حفظ و استفاده از تنوع زیستی با در نظر گرفتن خطراتی که احتمالا متوجه سلامت انسان خواهد بود.

ماده ۱ کنوانسیون آلاینده های آلی پایدار ۲۰۰۱ صراحتا به اصل ۱۵ ريو اشاره نموده است و اساس ایجاد این معاهده را توجه به اصل احتیاطی قلمداد کرده است. (پورهاشمی دکتر سید عباس و ارغنده، بهاره پیشین ص ۱۱۵)

بند الف ماده ۵ کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط زیست دریای خزر ۲۰۰۳

اصل احتیاط نزد دیوان بین المللی نیز مورد استناد قرار گرفته است. دیوان بین المللی در قضیه کابچیکوو- ناگیماروس، استدلال مجارستان مبنی بر این که در اثر اعمال احتیاط ممکن است وضعیتی ضروری به وجود آید را نپذیرفت قاضی ویرامانتری در نظر مخالفت خود در رای ۲۲ سپتامبر ۱۹۹۷ در این قضیه معتقد است که اصل احتیاط در حال کسب حمایتی روزافزون به عنوان بخشی از حقوق بین الملل محیط زیست است.

و یا قضیه کاسموس (کانادا- شوروی سابق) و دعوی محصولات اصلاح شده ژنتیکی در سازمان تجارت جهانی ۲۰۰۳ (پورهاشمی، طیبی پیشین ص ۱۵۷)

منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام آور)

نکته قابل ذکر در آغاز این مبحث وجود دو تعبیر متفاوت از احتیاط است که به صورت نگرش احتیاطی و اصل احتیاطی در اسناد مختلف متبلور شده است. در واقع این مساله ناشی از وجود عبارت نگرش احتیاطی در اصل پانزدهم بیانیه ريو می باشد که موجب بروز اختلاف شده است، اما نظر غالب علما بر این است که نگرش احتیاطی مورد نظر اصل پانزدهم اعلامیه ريو سبب پیدایش اصل احتیاطی شده و در معاهدات و اسناد متعدد بین المللی توسعه یافته است.

از جمله اسناد غیرالزام آوری که به این موضوع در قالب هر دو مفهوم پرداخته‌اند، عبارتند از: بندهای الف و ب ماده ۱۱ منشور جهانی طبیعت مقرر داشته که از انجام فعالیت‌هایی که احتمالاً سبب وارد آمدن خسارات غیرقابل جبران می‌گردند، باید اجتناب شود و فعالیت‌هایی که احتمالاً دربردارنده خطری مهم نسبت به طبیعت هستند از لحاظ بررسی همه جانبه، باید در اولویت قرار بگیرند و در جایی که آثار منفی بالقوه کاملاً مشخص نشده، فعالیت مزبور نباید انجام گیرد.

اصل چهاردهم بیانیه ریو ۱۹۹۲ مقرر می‌دارد که برای انصراف یا پیشگیری از جابجایی و نقل و انتقال هرگونه فعالیت یا موادی که موجب ورود صدمات جدی به محیط زیست می‌شوند یا برای سلامتی انسان مضر هستند، دولت‌ها باید اقدامات خود را به صورت موثر با یکدیگر هماهنگ نمایند و در ادامه و در اصل پانزدهم بیانیه ریو آمده است دولت‌ها برای حفاظت از محیط زیست می‌بایست برحسب توان خویش، اقدامات و تدابیر احتیاطی و پیشگیرانه وسیعی را مبذول نمایند. در مواردی که خطر ایجاد صدمات جدی یا جبران ناپذیر به محیط زیست وجود دارد، عدم یقین کافی و دلایل قطعی علمی نباید مستمسکی جهت به تعویق انداختن اقدامات پرهزینه‌ای که لازمه جلوگیری از تخریب محیط زیست است شود.

فصل هجدهم دستور کار ۲۱، ۱۹۹۲ تاسیس مکانیسم پیش بینی آب و هوا در بلند مدت پیشنهاد شده است. ماده ۴ دستورالعمل شماره ۹۲-۴۹ شورای اروپا ۱۹۹۲ الزاماتی را مطرح کرده است که شامل برنامه ریزی، مدیریت و ارزیابی اثرات زیست محیطی "environmental impact Assessment" طرح‌ها و پروژه‌هایی که ممکن است تاثیر زیادی بر منطقه داشته باشند. همکاری چنین مطرح شده که دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی عضو این سند، تمام تدابیر مناسب برای جلوگیری، کاهش و کنترل هر خسارت یا خطر مهم که محتمل است از فعالیت‌های تحت قلمرو یا کنترل آنها توسط قطعات فضایی به وجود آید اتخاذ خواهند کرد. ماده ۳ سند بین‌المللی برای حمایت از محیط زیست در برابر خسارات ناشی از حوادث قطعات موجود در فضا ۱۹۹۴ در قالب تعهدات کلی به این اصل پرداخته است:

راهبرد حمایت از تنوع زیستی اروپا (صوفیه) ۱۹۹۵ یک برنامه جامع غیرالزام آور است که توسط ۵۵ کشور اروپایی در کنفرانس طرفداری از اروپا ایجاد شده است.

اعلامیه تصویری به وسیله کنفرانس بین‌المللی برای دریای شمال در سال ۱۹۸۷. (پورهاشمی و طیبی پیشین ص ۱۵۶) بخش چهارم مقدمه A/RES/47/68 مجمع عمومی سازمان ملل متحد ۱۹۹۲ با عنوان «اصول مربوط به استفاده از انرژی هسته‌ای در فضا ماوراء جو» یک نگرش احتیاطی بیان کرده است. بدین نحو که استفاده از منابع انرژی هسته‌ای در فضا خارجی باید براساس ارزیابی در خصوص خطرات احتمالی و با تاکید خاصی بر کاهش خطرات ناشی از وقایع تصادفی ناشی از مواد رادیواکتیو مضر صورت گیرد:

اصل احتیاط به دلیل صور و تغییرهای بسیار فراوانش به عنوان وسیله یا رویکردی منعطف سودمند است و هم دشوار است که در سیاق یک اصل یا استاندارد حقوقی قابل اعمال محقق گردد. (دنیا شیلتون، الکساندر کیس، پیشین، ص ۷۶) در نهایت به نظر می‌رسد می‌توان گفت اصل احتیاط امروزه از میزان حمایتی برخوردار است که بتوان آن را دارای وضعیت عرضی دانست، اگرچه شاید از سوی دیوان و محاکم بین‌المللی نسبت به پذیرش آن میل زیادی وجود نداشته باشد. اصل احتیاط هرگز نمی‌تواند تصمیمات خودسرانه را توجیه کند و تنها در شرایط کاملاً استثنایی ممکن است توجیه کننده تعقیب هدف (خطر صفر) باشد. (مرادی دکتر حسن پیشین ص ۸۵)

با توجه به بررسی‌های انجام شده و به لحاظ این امر که اصل پانزدهم کنفرانس ریو به نوعی نقطه عطف اصل احتیاطی (اصل حفاظت از محیط زیست) محسوب می‌شود، می‌توان چنین برداشت کرد که این اصل خاستگاه قراردادی داشته، بویژه در معاهدات زیست محیطی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. عرفی بودن اصل احتیاطی در منطقه اروپا بوده و برای دولت‌های اروپایی، عرف به حساب می‌آید لیکن برای دولت‌های غیراروپایی قراردادی است.

به هر روی آنچه در خصوص این اصل روشن است این است که این اصل از حقوق داخلی یا به حقوق بین‌الملل گذرانده و در واقع یک اصل کلی بین‌المللی تلقی می‌شود و در حقیقت این همان نقطه افتراقی است که بین این اصل و اصل و فی پیشگیری وجود دارد.

اصل اطلاع رسانی

یکی از دیگر اصول مهم حقوق بین الملل محیط زیست، اصل اطلاع رسانی است این اصل ابتدا به عنوان یک قاعده در حقوق بین الملل عمومی پیدا شد.

دسترسی به اطلاعات زیست محیطی پیش شرط مشارکت موثر عمومی در تصمیم سازی هم در سطح ملی و هم در سطح بین المللی است (مرادی ۱۳۹۲ ج ۱: ۹۴) هر شهروند باید دارای حق دسترسی آزاد و راحت به اطلاعات زیست محیطی داشته باشد (تقی زاده انصاری مصطفی ۱۳۹۳)

این حق در سایر کشورها به رسمیت شناخته شده در واقع زمینه تکاپوی اجتماعی را فراهم می آورد. در این راستا شفافیت و دسترسی به اطلاعات برای مشارکت عمومی و توسعه پایدار ضروری است (گورکولاساریا، رابینسون ترجمه: حبیبی ۱۳۹۰: ۱۰۷) همانطور که قبلا بدان اشاره شد این اصل به عنوان یک قاعده در حقوق بین الملل عمومی تجلی پیدا نمود، و سپس به عنوان یک وظیفه بشردوستانه تکلیف گردید. نقطه آغازین این اصل را می توان در رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه کورفو ۱۹۴۹ دانست. در این قضیه دیوان بین المللی دادگستری مقرر کرد که دولت البانی موظف بوده که ناخدای کشتی انگلیسی را از وجود مین در آب های سرزمینی آلبانی مطلع سازد. (انصاریان، مجتبی زیست پیام نور ۱۳۹۹، ص ۴۵)

این اصل چنین تعبیر و تعریف می شود: چنانچه یک دولت از خطری آگاه شود، احتمال دارد دولت های دیگر را در وضعیتی اضطراری قرار دهد و از آن خطر مطلع و آگاه سازد. به بیان دیگر اصل اطلاع رسانی در خصوص خطراتی که ممکن است محیط زیست کشوری را تحت تاثیر قرار دهد، به عنوان یک وظیفه به دولت ها تکلیف شده است از این حیث اطلاع رسانی نسبت به حوادث و سانحه هایی که تاثیر مخرب آن بر محیط زیست بسیار زیاد است از اهمیت بیشتری برخوردار می باشد. به همین برای اصل اطلاع رسانی در حوزه حوادث هسته ای از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است. (پورهاشمی: ارغند ۱۳۹۲ ص ۹۸) متعاقب بی توجهی مقام های شوروی سابق به اطلاع رسانی درباره حادثه بیست و ششم آوریل ۱۹۸۶ نیروگاه اتمی چرنوبیل. اهمیت این اصل آشکارتر شد این عدم توجه، عکس العمل جهانی را در پی داشت و به تصویب عهدنامه ای خاص مبنی بر اخطار قبلی در مورد حوادث هسته ای یا خطرات ناشی از مواد هسته ای ۳ گردید.

که فقط پنج ماه بعد از حادثه مذکور منعقد گردید و طی یک رویه بی سابقه حدود یک ماه بعد لازم الاجرا شد. غیر از موقعیت های اضطراری همچنین دولت ها باید آثار فعالیت های انجام شده در داخل قلمرو صلاحیت خود را بر محیط زیست شناسایی کرده و به دولت های دیگر اطلاع دهند حتی اگر این فعالیت ها توسط نهادهای غیردولتی صورت گیرد. این اصل به عنوان یک وظیفه در حقوق عرفی هم توسعه یافته است و همچنین در خصوص اطلاع رسانی از بحران های زیست محیطی نیز در سیاق معاهدات بین المللی بروز داشته است. (کیس، سند، لانگ، ترجمه حبیبی ۱۳۹۰ ج ۱: ۸۴)

اصل هجدهم بیانیه ریو ۱۹۹۲ پیش بینی می کند «دولت ها باید دولت های دیگر را بلافاصله از حوادث و فجایع طبیعی یا موارد اضطراری دیگر که به نظر می رسد آثار سویی بر محیط زیست این کشور ها داشته باشد مطلع سازند» این مسئله تداعی گر اصل استفاده منطقی و معقولانه از سرزمین است. به عبارت دیگر، پذیرش این اصل که به صورت یک قاعده آمره بین المللی درآمده، بیانگر پذیرش اصل اطلاع رسانی در مواردی است که ضرر و زیان متوجه کشور ثالث است پس می توان گفت قبول اصل استفاده معقولانه و منطقی از سرزمین به معنای لزوم اصل اطلاع رسانی است از دیگر اصول مرتبط با اصل اطلاع رسانی می توان به اصل حسن همجواری، اصل حسن نیت، اصل حفاظت و محیط زیست، اصل همکاری و اصل احتیاطی نیز اشاره کرد. (پورهاشمی، ارغند ۱۳۹۲ ص ۹۹)

جایگاه اصل اطلاع رسانی در منابع حقوق بین الملل محیط زیست

منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

اصل اطلاع رسانی در بحران های زیست محیطی و سایر مسائل مربوط به هر یک از اجزای محیط زیست به عنوان یک رویه کلی و به طور قطعی و صریح در معاهدات متعدد بین المللی ظهور یافته.

- کنوانسیون تالاب های مهم بین المللی، رامسر ۱۹۷۱ دول متعاهد را به تحقیق و مبادله اطلاعات مربوط به تالاب ها و موارد مندرج در کنوانسیون تشویق می کند.
- مواد ۳ و ۵ و ۴ و کنوانسیون تجارت بین المللی گونه های گیاهان و جانوران وحشی در معرض خطر انقراض و نابودی ۱۹۷۳ به صدور و ورود گونه های مورد نظر کنوانسیون را تابع مقررات و ویژگی های برای تبادل اطلاعات و صدور مجوز کشورهای وارد کننده و صادر کننده قرار می دهد. این اولین کنوانسیون چندجانبه محیط زیستی موسوم به «سای تس» تنظیم و ۲ سال بعد لازم الاجرا گردید. و در حال حاضر ۱۶۹ کشور عضو این کنوانسیون می باشد. (مرادی- دکتر حسین حقوق محیط زیست، ج ۳)
- کنوانسیون بین المللی جلوگیری از آلودگی دریا ناشی از کشتی مارپل ۱۹۷۳، اعضا متعاهد را ملزم دانسته سایر اعضا را از جزئیات کامل سانحه و اقدامات انجام شده و هر کشور دیگری ممکن است متاثر از این امر شده باشد مطلع سازد: و همچنین پروتکل مربوط به کنوانسیون مارپل بین المللی جلوگیری از آلودگی دریا ناشی از کشتی ها ۱۹۷۸ اعضا را ملزم نموده که اطلاعات را با یکدیگر تبادل نمایند.
- کنوانسیون منطقه ای کویت ۱۹۷۹ مواد ۹ و ۱۰ (برای همکاری درباره حمایت و توسعه محیط زیست دریایی و نواحی ساحلی در برابر آلودگی)
- کنوانسیون وین برای حفاظت از لایه ازن ۱۹۸۵ و پروتکل مونترال درباره مواد کاهنده لایه ازن، مونترال ۱۹۸۷ برای دادن آگاهی به اعضای متعاهد برنامه محیط زیست محل متحد هیات ارزیابی فنی و اقتصادی تاسیس کرده است تا اطلاعات لازم درباره فن آوری های جایگزین استفاده از مواد مخرب ازن در اختیار کشورهای عضو قرار دهد.
- و طبق مفاد مندرج در پروتکل مونترال، اعضا موظفند همه ساله فهرست تولید و مصرف مواد تحت کنترل پروتکل در کشور خود منتشر کنند و همه ساله در زمان معین برای اطلاع رسانی به دبیرخانه پروتکل تسلیم نمایند.
- کنوانسیون بازل درباره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زائد زیان بخش و دفع آن ۱۹۸۰
- کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲ که اعضای متعاهد را ملزم دانسته تا نسبت به حفاظت و استفاده پایدار از تنوع زیستی تبادل اطلاعات نمایند این اطلاعات شامل نتایج پژوهش های فنی، علمی، اقتصادی، اجتماعی و نیز اطلاعات مربوط به برنامه های مطالعاتی و آموزشی و دانش تخصصی دانش بومی و سنتی باشد.
- ماده ۴ کنوانسیون چارچوب ملل متحد درباره تغییرات اقلیمی (آب و هوا)، اعضا را ملزم می سازد که فهرست و جذب گازهای گلخانه ای در سرزمین خود را به طور مرتب منتشر و در اختیار کنفرانس اعضا قرار دهند.
- ماده ۱۰ کنوانسیون مدیریت زیست محیطی آلاینده های الی پایدار استکهلم ۲۰۰۱ با عنوان «اطلاع رسانی، آگاه سازی و آموزش عمومی» از اعضای کنوانسیون می خواهد اطلاعات مربوط به آلاینده های مورد نظر کنوانسیون را در اختیار یکدیگر قرار دهند.
- کنوانسیون مربوط به روتردام درباره موافقت مبتنی بر پیش آگهی درباره برخی موادمشیمیایی زیان بار در تجارت بین المللی ۱۹۹۸ در میان دعاوی مختلف مطرح شده در دیوان بین المللی دادگستری می توان به قضیه کانال کورفو (اختلاف البانی و انگلستان) ۱۹۴۶ اشاره نمود که دیوان چنین رای داد: که دولت البانی موظف بوده که ناخدای کشتی های جنگی انگلیسی را از خطر قریب الوقوع میدان مین موجود در آب های سرزمینی خود هنگامی که به این حوزه نزدیک می شدند آگاه سازد.
- و یا قضیه اختلاف کشورهای فرانسه و اسپانیا موسوم به دریاچه لانو به این اصل استناد گردیده که پس از رسیدگی دیوان رای دیوان مورد توافق طرفین که در سال ۱۹۵۶ در ژنو تشکیل شد مورد توجه واقع شد این اختلاف و رای صادره سابقه ای بس ارزشمند در تحکیم اصل استفاده غیرزیان بار از سرزمین واصل اطلاع رسانی است و مضاف بر این، ارزش آن به سبب این است که اساسا دومین رای بین المللی صادره در حقوق محیط زیست بین المللی پس از تریل اسملتر است.
- که رابطه دو کشور را در عرضه بین الملل تنظیم و اختلافشان را حل و فصل کرده است و مانع از بروز حوادث فاجعه بار شده است. دیوان داوری، فرانسه را نسبت به آگاه نمودن همسایه خود (اسپانیا) از اقدامات و برنامه های خود که در دریاچه و زیستگاه دو کشور مرتبط است (دریاچه مرزی لانو) موظف شناخت و اظهار کرد: به موجب معاهده بایون فرانسه ملزم بود تا به اسپانیا در

مورد ساختن یک سد اطلاع دهد. (موسوی- دکتر فضل الله ترجمه حقوق بین الملل محیط زیست/ تحقیقی از دانشگاه هاروارد در مجله هاروارد ج ۳/ ۱۳۹۵ ص ۹۴

اما مهمترین خاستگاه توجه به اصل اطلاع رسانی در اختلافات آرژانتین و اروگوئه نمایان شد و آن هنگامی بود که طرفین به موجب انعقاد اساسنامه ای در خصوص حفظ تعادل زیست محیطی رودخانه مرزی یعنی رودخانه اروگوئه در سال ۱۹۷۵ و متعاقب آن تشکیل کمیسیون مشترک، متعهد به بهره برداری مفید و اطلاع رسانی به طرف مقابل شده بودند. در همین حال به زعم دیوان، اروگوئه برای احداث دو آسیاب و یک کارخانه خمیر در حاشیه رودخانه مورد توافق که در حال تکمیل بود طرف مقابل (ارژانتین) از طریق کمیسیون مشترک به تعهد اطلاع رسانی خویش عمل نکرده است.

منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام آور)

- اصل بیستم بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ مقرر می دارد: در تمام کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه باید پژوهش علمی و فعالیت های مربوط به پیشرفت فنی در چارچوب مسائل ملی و بین المللی محیط زیست تشویق گردد: در این رابطه باید جریان آزادانه تازه ترین اطلاعات و انتقال تجربیات به منظور حل مسائل محیط زیست، تشویق و تسهیل گردد. فنون مربوط به محیط زیست باید بدون تحمیل بار اقتصادی بر کشورهای در حال توسعه در اختیار این کشورها قرار گیرد. (موسوی، دکتر فضل الله پیشین ص ۹۵)

- اصل یونپ در رابطه با منابع طبیعی مشترک مصوب ۱۹۷۸، دولت ها باید به سرعت دولت های دیگر را از هرگونه حوادث اضطراری ناشی از بهره برداری منابع طبیعی که ممکن است در اثر آن تأثیرات مضر غیرمترقبه متوجه محیط زیست آنها گردد مطلع سازد.

- اصل ۱۸ و ۱۹ بیانیه ریو: ۱۹۹۲ به روشنی بیانگر اصل اطلاع رسانی هستند.

- اصل هیجدهم مقرر می دارد: که دولت ها باید هر فاجعه طبیعی یا وضعیت اضطراری دیگر را که احتمال دارد دارای اثرات مضر و غیرقابل پیش بینی بر محیط زیست دولت های دیگر داشته باشد به آنها اعلام نمایند.

- اصل نوزدهم مقرر می دارد: که دولت ها باید قبلا و با فاصله زمانی کافی دولت هایی را که در معرض خطر هستند مطلع نموده و کلیه اطلاعات ضروری در خصوص فعالیت هایی که می توانند دارای اثر فرامرزی منفی جدی بر محیط زیست باشند در اختیار دولت ها قرار دهند.

- فصل نوزدهم دستور کار ۲۱، ۱۹۹۲ به تبادل اطلاعات در خصوص مواد شیمیایی سمی و همچنین خطرات احتمالی مواد شیمیایی پرداخته است.

- فصل چهارم نیز به ایجاد «نظارت جهانی بر محیط زیست» و بانک اطلاعات منابع جهانی زیر نظر برنامه محیط زیست تاکید دارد.

- بند ۶ اصل دوازدهم اصول حفاظت از جنگل ها ۱۹۹۲ تبادل اطلاعات در سطح بین المللی پیرامون نتایج پژوهش و توسعه در مورد جنگل ها و مدیریت آنها باید حسب لزوم و بهره برداری کامل از نهادهای آموزشی و تربیتی از جمله بخش نهادهای خصوصی و تقویت و گسترش یابد.

قطعه نامه های سازمان ملل متحد قطعه نامه

ماده ۳ قطعه نامه 12Des1974 (XXIX) 3281 تحت عنوان «قطعه نامه منشور حقوقی و اقتصادی دولت ها» در قالب وظیفه دولت ها در موارد اضطراری به این اصل پرداخته است.

اصل اطلاع رسانی پیش از ایجاد حقوق بین الملل محیط زیست در روابط بین دولت ها وجود داشته (حقوق بین المللی عمومی) لیکن جز در معاهدات به ویژه معاهدات زیست محیطی مورد توجه و تاکید نبوده است این اصل به عنوان یک اصل اساسی در خصوص بین الملل محیط زیست شد و به تدریج در کنوانسیون های مختلف که به آن اشاره شد وارد گردید این امر موید این مسئله است که این اصل ریشه قراردادی دارد و یا به عبارتی این اصل به عنوان یک وظیفه در حقوق عرفی هم توسعه یافته است

همچنین در خصوص اطلاع رسانی از بحران زیست محیطی نیز در سیاق معاهدات بین المللی بروز داشته است (کیس - سند، لانگ ترجمه حبیبی ۱۳۹۰ ج ۱ ص ۸۴)

نتیجه بنیاد اصل مبنای قراردادی دارد:

اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت:

اصل مسئولیت مشترک یکی از اصول حقوق بین الملل محیط زیست می باشد که از مفهوم میراث مشترک بشریت نشأت گرفته است و بر مسئولیت کشورها برای حفاظت از محیط زیست و در عین حال تعهدات متفاوت آنها با در نظر گرفتن شرایط و اوضاع و احوال متفاوت و خاص کشورها در ایجاد مشکلات زیست محیطی و توانایی های فنی و اقتصادی شان برای برطرف کردن مشکلات زیست محیطی تاکید دارد و در واقع این اصل مبنی بر مسئولیت دولت ها در رفع آلودگی محیط زیست و مشارکت آنها در این زمینه می باشد که بنابر ضوابط خاص این اصل دولت ها در این زمینه نیز متفاوت می باشد... این اصل با عدول از اصل تساوی به سمت اصل انصاف پیش رفته است. (ساعد، نادر، ج دوم ۱۳۹۱ ص ۴۲۷)

این اصل نشان دهنده تفاوت های کشورهای شمال و جنوب است. بنابراین اگرچه حفظ محیط زیست بین المللی و دست یابی به توسعه پایدار در سطح جهان مسئولیت مشترک همه کشورها با هر سطحی از توسعه یافتگی است، وظایف کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه برای تحقق این معنی متفاوت است.

این اصل در بسیاری از اسناد بین المللی و توافقات سازمان و تجارت جهانی به کار رفته است اگرچه هنوز تبدیل به یک قاعده عرفی بین المللی نشده است اما نقش مهم و کلیدی آن در توسعه و اجرای حقوق بین الملل محیط زیست از طریق منصفانه کردن تعهدات معاهداتی و کمک به توسعه پایدار کشورها در حال توسعه، قابل توجه است (راعی دهقی دکتر مسعود، عبدوس حسین، ۱۳۹۴- ص ۴۸ شاید این مطلب محل نزاع اصحاب علم باشد:

برای اولین بار این اصل در مقدمه اعلامیه استکهلم آمده است. (دبیری، فرهاد و عباس پورهاشمی، پاییز ۱۳۸۸، ص ۲۲۲ با وجود مخاطرات زیست محیطی و اختلافات کشورهای شمال و جنوب و همچنین بحث الزامات معاهداتی و پایبندی کشورها به تعهدات بین المللی به نظر می رسد مسئولیت مشترک اما متفاوت را یک اصل تلقی کنیم. (پورهاشمی دکتر سیدعباس و طیبی دکتر سبحان پیشین ص ۱۶۳)

جایگاه اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت

منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

پاراگراف ۸ مقدمه پروتکل مونترال درباره مواد کاهنده لایه ازن تصریح می کند: تمهیدات ویژه را باید برای تامین نیازهای کشورهای در حال توسعه در نظر گرفت، از آن جمله در نظر گرفتن منابع مالی اضافی و دسترسی به فن آوری های مناسب با توجه به این نکته که مقدار اعتبارات لازم قابل پیش بینی است و انتظار می رود این اعتبارات تغییر چشمگیری در توانایی جهان برای رسیدگی به مسئله کاهش لایه ازن و اثرات زیان بار آن از نظر عملی به تأیید رسیده داشته باشد.

براین اساس مواد ۲ و ۵ پروتکل به ترتیب کشورها را به دو دسته کشورهای کمک دهنده کمک گیرنده تقسیم می کنند. پاراگراف دهم پروتکل، مکانیسم مالی برای حذف تدریجی تولید و مصرف مواد مخرب لایه ازن را ترسیم و ایجاد صندوق چند جانبه ای را مطرح می کند که اعتبارات لازم برای این کار را از کشورهای موضوع ماده ۲ (کشورهای صنعتی که تولید کنندگان و مصرف کنندگان اصلی مواد مخرب لایه ازن هستند) دریافت و به مصرف فعالیت های مربوطه در کشورهای مشمول ماده ۵ (کشورهای در حال توسعه و اقتصادهای در حال گذار) برساند.

- ماده ۴ کنوانسیون چارچوب ملل متحد درباره تغییرات آب و هوا (UNFCCC1992) شرایط متفاوت، مسئولیت های متفاوت و نیازهای متفاوت کشورها در حال توسعه را مطرح می کند و وظایف و تعهدات گروه های کشورهای مختلف را به تفکیک ذکر می کند. اندیشه (مسئولیت مشترک اما متفاوت) و توانایی های هر دسته از کشورها در ماده ۳ کنوانسیون به عنوان نخستین اصل راهنمای کشورهای متعهد در اجرای کنوانسیون درآمده است:

- ماده ۱۰ پروتکل کیوتو، مسئولیت های متفاوت در کشورهای دو دسته فوق الذکر را به روشنی ترسیم می کند.

ماده ۲۰ کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲ بیان می دارد که اجرای تعهدات کشورهای در حال توسعه منوط به تعهد کشورهای توسعه یافته برای فراهم کردن منابع مالی جدید، اضافی و تامین دسترسی عادلانه به فن آوری و انتقال آن به مناسب ترین صورت سایر قسمت های این کنوانسیون مرتبط است با منافع خاص و شرایط خاص کشورهای در حال توسعه (برای مثال: پاراگراف های ۱۳-۱۷، ۱۹ و ۲۱ از مقدمه و مواد ۱۶ تا ۲۱) کنوانسیون بیابان زدایی ۱۹۹۴ واجد تعهدات ویژه ای برای کشورهای تحت تاثیر (ماده ۵) است و مسئولیت های اضافی کشورهای در حال توسعه را تصریح می کند. (ماده ۶)

نتیجه اینکه: چون کشورهای توسعه یافته از یک سو سهم بیشتری در بهره گیری از محیط زیست جهان و تخریب آن داشته اند و فشار بیشتری را بر منابع طبیعی وارد کرده اند و از سوی دیگر فن آوری و منابع مالی بیشتری برای بهسازی محیط زیست بین المللی و دست یابی به توسعه پایدار در سطح جهان مسئولیت مشترک همه کشورها با هر سطحی از توسعه یافتگی است، وظایف کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه برای تحقق این معنی متفاوت است. بنابراین کشورهای توسعه یافته بار مسئولیت سنگین تری را برای کاهش و حذف الگوهای ناپایدار تولید و مصرف و همچنین در مشارکت جهانی برای ظرفیت سازی در کشورهای در حال توسعه، از جمله تامین کمک مالی و فراهم کردن دسترسی به فن آوری های سازگار با محیط زیست بر دوش دارند. (پورهاشمی و ارغند پیشین ص ۱۷۴)

منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام آور)

اصل هفتم بیانیه ریو ۱۹۹۲ تصریح می کند «دولت ها باید با روح مشارکت جهانی برای حفظ، حمایت و بازسازی سلامت و کمال اکوسیستم کره زمین همکاری کنند. نظر به نقش متفاوت کشورها در تخریب محیط زیست جهان، کشورهای مختلف دارای مسئولیت مشترک اما متفاوتی هستند. کشورهای توسعه یافته، با توجه به فشارهایی که جوامع آنان بر محیط زیست جهان وارد می کنند و تکنولوژی و منابع مالی ای که در اختیار دارند مسئولیت خود در تلاش بین المللی برای دست یابی به توسعه پایدار را می پذیرند.

اصل ۷ بیانیه ریو را می توان به دو قسمت مشخص تقسیم کرد: (الف) وظیفه همکاری همه جهانیان با روح مشارکت جهانی، و «ب» مسئولیت های مشترک اما متفاوت کشورهای مختلف به لحاظ سطح بهره وری آنان از محیط زیست و نقشی که هر یک در تخریب و تهی کردن منابع آن داشته اند.

- اصل پانزدهم بیانیه ریو (۲۰) ۲۰۱۲ نیز به اصل مشترک اما متفاوت دولت ها اشاره دارد: بنیان اصل ریشه در عرف دارد.

اصل مشارکت

حقوق بین الملل محیط زیست در فرآیند تدوین و توسعه آن مبتنی بر نقش فعال گسترده اشخاص عمومی (سازمان های بین المللی و ...) اشخاص خصوصی (سازمان های غیردولتی NGOs زنان، جوانان و کودکان) بوده است. این مشارکت به دلیل گستردگی موضوعات زیست محیطی، ضرورت بررسی علمی مسائل زیست محیطی که در برخی موارد سازمان های بین المللی مرجع مناسبی برای آن می باشند، همچنین زمینه لازم برای تدوین مقررات مورد نیاز در زمینه حقوق محیط زیست به اشکال مختلفی در سطح بین المللی متجلی می گردد.

که از آن جمله می توان به موارد ذیل اشاره نمود.

مشارکت در امر توسعه قوانین، مشارکت در حفظ و حمایت از محیط زیست، مشارکت در امر حمایت و توسعه محیط زیست مشارکت در برنامه ریزی، تصمیم گیری و اجرا (فصل ۲۸ دستور کار ۲۱) مشارکت مالی کشورهای توسعه یافته در جهت بهبود محیط زیست در سایر کشورها بالاخص در حال توسعه، (ماده ۳۳، دستور کار ۲۱ مشارکت در امر انتقال علوم و فن آوری - ظرفیت سازی بومی، مشارکت در تامین نیازهای اساس بشری، مشارکت مشورتی (شرکت نمودن بخش های عمومی و خصوصی در جلسات زیست محیطی به جای متعاهدین (بند ۹ ماده ۷ کنوانسیون بن)

به هر حال نظر به گستردگی موضوعات زیست محیطی لزوم مشارکت احساس گردیده و به نظر می رسد این اصل بایستی تقویت گردد و کشورهای شمال و جنوب را متعهد به آن کرد. این اصل واسطه میان حقوق بشر و حقوق محیط زیست است.

جایگاه اصل مشارکت در منابع حقوق بین المللی محیط زیست منابع حقوق سخت (منابع الزام آور)

– ماده ۴ کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان (یونسکو ۱۹۷۲ UNESCO) تصریح می کند که هر یک از دولت‌های عضو کنوانسیون حاضر می پذیرند که تعهد تشخیص، حمایت، حفاظت و شناساندن میراث فرهنگی و ... برعهده همان دولت است. برای رسیدن به این هدف، دولت مذکور یا توسل به حداکثر امکانات موجود خود و نیز در علمی بذل مساعی خواهد نمود.

– ماده ۷ مقرر می‌دارد: که از نظر کنوانسیون حاضر، مقصود از حمایت بین المللی از میراث فرهنگی و طبیعی ایجاد یک نظام همکاری و مشارکت بین المللی به منظور تایید دولت های متعاقد کنوانسیون در کوشش هایی است که به خاطر حفاظت و حمایت از میراث خود مبذول می دارند.

– ماده ۹ کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از دفع (تخلیه) مواد زائد و دیگر مواد لندن ۱۹۷۲، از اعضا متعاقد خواسته برای رسیدن به اهداف کنوانسیون به فرایند مشارکتی توجه نمایند و اعلام داشته: اعضای متعاقد با مشارکت با سازمان‌های بین‌المللی، حمایت آن دسته از اعضا متعاقدی که تقاضای موارد مندرج در کنوانسیون را دارند ترجیحاً در کشورهای مربوط به گونه‌ای که اهداف و مقاصد این کنوانسیون را پیش برند، ترغیب نمایند.

– ماده ۱۹۸ و ۱۹۹ کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد حقوق دریاهای ۱۹۸۲

– کنوانسیون کوالالمپور در خصوص حفاظت از منابع طبیعی (۱۹۸۵)

– ماده ۱۰ کنوانسیون بازل درباره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زائد زیان بخش و دفع آنها ۱۹۸۹ و دولت‌ها متعاقد ملزم به همکاری و مشارکت بین المللی در زمینه های ذیل هستند.

الف: بهبود و اداره صحیح و سالم زباله های مضر، ب: دستیابی به اطلاعات ج: نظارت بر اثرات، د: توسعه قوانین و مقررات، ه: شیوه های فنی و: همکاری با سازمان های ذیصلاح بین المللی.

– مقدمه کنوانسیون تنوع زیستی ریودوژانیرو ۱۹۹۲ با تاکید بر نقش زنان و اثربخشی آنان، اعلام داشته: نقش زنان در حفظ و کاربرد صحیح تنوع زیستی و تاکید بر نیاز به مشارکت عمومی در کلیه موارد اعم از اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، زیست محیطی و ... را بین دو کشور به رسمیت شناخته است.

– کنوانسیون آرهوس، اروپا ۱۹۹۸ درباره دسترسی آزاد به اطلاعات و مشارکت مردمی در تصمیم گیری و دسترسی آزاد و بدون تبعیض به دادگستری در مسائل زیست محیطی می باشد.

– ماده ۶ پروتکل راجع به حمایت محیط زیست دریایی در برابر منابع آلودگی مستقر در خشکی، کویت ۱۹۹۰ تصریح می‌کند: که دولت‌های متعاقد برطبق ضمیمه‌ی سه این پروتکل به تدریج نسبت به تهیه و تصویب موارد ذکر شده در آن، در صورت اقتضا با مشارکت سازمان های ذیصلاح منطقه ای و بین المللی اقدام خواهند نمود.

با توجه به مطالب ارائه شده در اصل مشارکت موارد ذیل حائز اهمیت هستند:

اول: این اصل با اصل مهمی همچون اصل حاکمیت کشورها، حفاظت از محیط زیست و مسئولیت مشترک اما متفاوت دولت‌ها ارتباطی تنگاتنگ دارد.

دوم: این اصل ریشه عرفی داشته و از عرف وارد قلمروی حقوق بین الملل محیط زیست گردیده است.

سوم: نکته حائز اهمیت آن است که این دولت‌ها هستند که به مردمان شان اجازه مشارکت می دهند و بر طبق مصالح شان، آنها را در تصمیم گیری ها وارد می نمایند، در واقع این اصول اساسی کشورهاست که این اجازه را به مردم می دهد. پس ورود مردم در امور مشارکتی مستلزم آگاهی از موضوعات می باشد، پس شفافیت و دسترسی به اطلاعات از جمله مواردی است که دولت‌ها در موجودیت آنها نقش دارند، پس باید به مردم اجازه داده شود در فرآیندهای تصمیم گیری، تصمیم های گرفته شده، علل واقعی تصمیم ها و نتایج حاصل از اجرای تصمیمات و سایر جنبه های اقدامات دولتی مطلع گردند (پورهاشمی و ارغند پیشین ص ۱۴۵)

منابع حقوق نرم (منابع غیرالزام آور)

- بیانیه ریو ۱۹۹۲: توجه به مشارکت در اصول متعددی از این بیانیه قابل رویت است که همگی برگرفته از روح همکاری و مشارکت هستند، من جمله اصل پنجم، همه کشورها و تمام انسان ها باید با استفاده از قابلیت ها و امکانات در راستای توسعه مداوم تلاش نمایند و وظیفه دارند در مشارکت و همکاری با یکدیگر نسبت به رفع محرومیت ها اقدام نمایند تا از فاصله طبقاتی کاسته شود و احتیاجات بیشتر انسان ها برطرف شود. چون وجود فقر در جامعه یکی از پالش هایی برای حفاظت صحیح از محیط زیست است.

- اصل هفتم: کشورها با روحیه و بینش مشارکت جهانی با یکدیگر همکاری داشته باشند تا هیچ گونه ضرر و زیان و آلودگی زیست محیطی حاصل نشود و وحدت زیست محیطی کره زمین مورد حمایت قرار گیرد و شرایط مطلوب حاصل شود. اگرچه در مورد مشارکت های متفاوت جهانی در زمینه آلودگی محیط زیست همه کشورها مسئولیت مشترک اما متفاوت دارند.

- اصل ۱۰ بیانیه ریو ۱۹۹۲، بهترین راه بررسی مسائل زیست محیطی آن است که این امر شامل همه شهروندانی شود که در یک سیستم از آن متاثر می گردند. سنجش نظرات و کسب اطلاعات در زمینه محیط زیست باید در سطح ملی شامل حال همه افراد شود. و به مردم اجازه مشارکت و حضور صحیح و موفقیت آمیز عمومی جهت سالم سازی محیط زیست در سطح جامعه را دارد تا اجرای قوانین را ممکن سازد.

براساس بندها و فصول متعددی در دستور کار ۲۱ ریو ۱۹۹۲، یکی از پیش شرط های ضروری برای دست یابی به توسعه پایدار دسترسی مردم به اطلاعات و مشارکت گسترده آنان در تصمیم گیری هاست که عبارتند از بند ۲-۱ مقدمه به توصیفی از مشارکت پرداخته و اعلام داشته که مشارکت جهانی می بایست بر مبنای پذیرش ضرورت برخورد جامع و متعادل با مشکلات توسعه و محیط زیست صورت گیرد:

فصل بیست و چهار: به توضیحاتی پیرامون وضع فعلی زنان و وضعیت آتی آنان پرداخته است و اعلام داشته که در صورت عدم مشارکت زنان توسعه پایدار ممکن نیست.

فصل بیست و ششم، تاکید دارد که مردم بومی در سطح جهان در این امر (آموزش و اطلاع رسانی در خصوص میراث شان) شرکت داشته باشند.

اصل ۲۶، ۲۷، ۲۹ بیانیه اجلاس ژوهانسبورگ درباره توسعه پایدار ۲۰۰۲ که تاکید بر اینکه توسعه پایدار نیازمند مشارکتی فراگیر، وسیع و بلندمدت در سیاست گذاری ها و تصمیم گیری ها و اجرا در همه سطوح می باشد:

و در نهایت بیانیه ریو ۲۰۰۲، ۲۰۱۲ به مشارکت جهانی کلیه ی سطوح دولتی و نهادهای دولتی بخش خصوصی، جوامع بومی، کارگران و اتحادیه های صنفی، جوانان، کودکان و زنان در راستای توسعه پایدار اشاره دارد.

اصل مشارکت که ریشه در عرف دارد استاندارد دیگری از فرایند دیپلماسی محیط زیست است که این روند را ثبات و اعتبار می بخشد و عموم جوامع را دلگرم به پایبندی تعهدات مشترک می کند. (پورهاشمی دکتر سید عباس و طیبی دکتر سبحان پیشین ص ۱۶۰).

نتیجه گیری

در بررسی منابع مختلف تعهدات حقوق بین الملل محیط زیست باید به این نکته توجه داشت که اصول و قواعد و مقررات حقوق محیط زیست درصدها سند تصویب شده در سطح ملی، دو جانبه و منطقه ای و جهانی منعکس شده اند و تقریباً هیچ سند بین المللی وجود ندارد که عام الشمول باشد؛ به نظر نمی رسد که در آینده نزدیک، اداره دولت ها به سمت پذیرش چنین سندی حرکت کند، و علت فقدان یک مرجع قانون گذاری اصلی و یا سلسله ای منسجم از مناسبات بین المللی قانون گذاری منجر به فرایند قانون سازی و بدنه ای پیچیده از قوانین در حقوق بین الملل محیط زیست شده است که فاقد عمومیت بوده و جزء جزء و پراکنده است. پس جامعه جهانی نیاز مبرم بر ایجاد چارچوبی منسجم برای ایجاد هماهنگی میان قواعد موجود و توسعه قواعد جدید احساس می کند. این موضوع در بررسی اصول بنیادین حقوق بین الملل محیط زیست بیشتر متجلی می شود.

توسعه این اصول از طریق معاهدات و دیگر اسناد بین المللی و همچنین عرف، به جای پیش بینی مسائل و تهدیدهای زیست محیطی و ایجاد چارچوب های مناسب حقوقی، عموماً در واکنش به مسائل و حوادث و یا به سبب پیشرفت صنعت و تکنولوژی بوده است. و از طرف دیگر اصول و قواعد حقوق بین الملل محیط زیست به عنوان برآیند و پیامدی از مراودات و فعل و انفعالات متقابل میان دولت ها، بازیگران غیردولتی و سازمان های بین المللی توسعه یافته است، توجه به این نکته نیز ضروری است که تنها در دو دهه اخیر بوده است که مسائل بین المللی زیست محیطی موضوع رسیدگی قضایی بین المللی قرار گرفته است و دیوان های بین المللی شروع به ایفای نقش در تعریف و اعمال قواعد حقوق بین الملل محیط زیست نموده اند که این امر در جلوگیری از منازعات آتی در این حوزه و طرز عمل یکسان دولت ها بی تاثیر نبوده و از بروز بسیاری از تشنجات بین المللی در روابط کشورها در سایه فقدان مقررات و عرف های مشخص بین المللی جلوگیری می کند. از این رو وضعیت حقوقی این اصول، معنای آنها و پیامدهای اعمال این اصول نسبت به واقعیت های یک موضوع و یا فعالیتی خاص، به دلایل مختلف قابل بحث می باشد.

از جمله این که هریک از آنها در دوره زمانی نسبتاً کوتاه و در زمینه تفاوت دیدگاه های شدیدی نسبت به این اصول در عمل چگونه اند و باید چگونه باشند شکل گرفته اند. حوزه ای که دولت ها در آن این اصول را تفسیر و اعمال می کنند نیز همچنان در حال تکامل است و با رجوع به آن چه که دولت ها در سطح ملی و جهانی انجام می دهند نیاز به تامل بیشتر دارد.

این اصول چارچوبی را تشکیل می دهند که توسعه آتی حقوق بین الملل محیط زیست را موجب می شود در واقع این اصول موتورهای تکامل حقوق محیط زیست هستند. دیوان های بین المللی و دولت ها در همین مسیر، خود را مهیا نموده اند که با استناد به این اصول، اقدامات خویش را موجه جلوه دهند تا در اعمال تعهدات ماهوی حقوق بین الملل محیط زیست به قطعیت برسند. در این وضعیت شاید بهتر باشد تا به نقش حقوق نرم در توسعه حقوق بین الملل محیط زیست توجه خاصی نماییم. به نظر می رسد که درصد زیادی از اسناد زیست محیطی بین المللی و یا تعهدات ناشی از آنها از جنس حقوق غیرالزام آور «نرم» هستند و می بایست این نکته را از نظر دور نداشت که توجه وافر به مسائل محیط زیست بین المللی به خصوص مسائل آلودگی فرامرزی منجر به عرف های مهمی در اسناد و ارای بین المللی اصل استفاده غیرزیان بار از سرزمین، اصل پیشگیری گشته است، در گذشته از جنس نرم بوده اند. این مطلب بدین معناست که در حوزه حقوق بین الملل محیط زیست تعهدات کلی در غالب اسناد غیرالزام آور توسط دولت ها پذیرفته شده اند و به همین علت، دولت ها مایل به رعایت اصول حقوق بین الملل محیط زیست هستند، ولیکن هنوز خود را ملزم به اجرای آن نمی بیند.

نکته حائز اهمیت این است که در بهترین حالت، حتی اگر تمام این اصول توسط تابعین حقوق بین الملل به عنوان یک قاعده سخت و قوام یافته پذیرفته شوند، محتوای آنها بسیار کلی است و هنوز محتوای دقیق و جزئیات تعهدات ناشی از آن مشخص نیست. به عنوان مثال حتی اگر فرض کنیم که تمامی دولت ها نسبت به تعریفی دقیق و جامع و وضعیت حقوقی «اصل احتیاط» به توافق رسیده اند همگی خود را ملزم به رعایت این امر می دانند که «به منظور حفاظت از محیط زیست، رویکرد احتیاطی می بایست توسط دولت ها و برحسب توانایی هایشان اعمال شود و در مواردی که خطر صدمات جدی یا برگشت ناپذیر به محیط زیست وجود دارد، عدم قطعیت علمی نباید مستمسکی برای به تعویق انداختن اقدامات حفاظتی از نظر هزینه کارآمد بوده و لازمه جلوگیری از تخریب محیط زیست هستند. گردد» آیا مصادیق و محتوای تعهدات ناشی از این اصل مشخص می باشد؟ همین شرایط بر دیگر اصول پذیرفته شده حقوق بین الملل محیط زیست حاکم است. هرچند در سال های اخیر نیز دیوان لاهه در موارد مختلف اصول و تعهدات نرم حقوق بین الملل محیط زیست و تعهدات ناشی از آنان، همچون تعهد به ارزیابی آثار زیست محیطی نسبت به اصول احتیاط و اقدامات پیشگیرانه و یا اصل اطلاع رسانی نسبت به همکاری و اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین را، به عنوان قواعد الزام آور از منظر حقوق عرفی مورد شناسایی قرار داده است.

منابع

۱. انصاری، مصطفی (۱۳۹۳). حقوق بین الملل محیط زیست، تهران: خرسندی.
۲. انصاریان، مجتبی (۱۳۹۹). حقوق محیط زیست، تهران: انتشارات پیام نور.
۳. بیگدلی، محمد رضا و همکاران. (۱۳۹۶). آراء و نظرات مشورتی دیوان بین اللمیم دادگستری انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
۴. پور هاشمی، سید عباس؛ ارغنده، بهاره. (۱۳۹۸). حقوق بین الملل محیط زیست، دادگستر.
۵. دبیری، فرهاد؛ پور هاشمی، عباس (۱۳۸۸). بررسی اصول و مفاهیم حقوق بین المللی محیط زیست با نگاهی به توسعه پایدار با علوم تکنولوژی محیط زیست، ۱۱ (۳).
۶. راعی دهقی، مسعود و عبدوس، حسین. (۱۳۹۴). سازو کار های نظارت بر اجرای تعهدات زیست محیطی دولت‌ها در اسناد بین المللی، تهران: مجد.
۷. رضائی، قوام آبادی، محمدحسین، نگاهی به اصل استفاده غیر زاین بار (پایدار) از سرزمین در حقوق بین الملل محیط زیست مجله علوم محیطی، ۴ (۴).
۸. رضائی قوام آبادی محمد حسین (۱۳۸۹). بررسی محتوای اصل مشارکت در حقوق بین الملل محیط زیست، فصلنامه پژوهش حقوق، ۱۲ (۲۲).
۹. سبحان طیبیب (۱۳۹۶). دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات بین المللی و صلح جهانی، تهران.
۱۰. شبرنگ، محمد. (۱۳۸۲). منشور ملل متحد، تهران: دانشور.
۱۱. شهبازی آرامش، رضائی، بهنام (۱۳۹۹). حقوق بین الملل محیط زیست در نوسان میان توسعه، انرژی فناوری، خرسندی.
۱۲. شلیتون، دنیا، و الکساندر کیس (۱۳۸۹). کتابچه قضایی محیط زیست، ترجمه محسن عبدالهی، تهران: مرکز مطالعات توسعه قضائی ۱۳۸۹
۱۳. الکساندر پیتراج، سندو لانگ. (۱۳۹۰). حقوق محیط زیست، ترجمه حبیبی، محمدحسین، تهران: دانشگاه تهران.
۱۴. لاکورکولا سورنیا و نیکلاس رابینسون (۱۳۹۰). مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، ترجمه حسینی سید مهدی، تهران بنیاد حقوقی میزان.
۱۵. مرادی حسین. (۱۳۹۶). حقوق محیط زیست بین الملل، تهران: میزان.
۱۶. مسعودی علی. (۱۳۹۴). حقوق بین الملل محیط زیست با تکیه بر نقش دیوان بین المللی دادگستری در توسعه آن، مجد.
۱۷. موتقی، حسن. (۱۳۹۰). دیوان بین المللی محیط زیست در کشاکش آرمان و واقعیت، تبریز: فروزش.